

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 899.

תולדות מהר"ח"ן.

דברי ימי חיי הרב הגאון, החוקר בקדמוניות ישראל מוהר"ר
חיים נתן דעמביצער ז"ל ופעולותיו בשדה התורה והחכמה.

ט א ת

פ. ה. וועטשטיין.

(נדפס ב„המגיד“).

קראקא.

בדפוס יוסף פֿישר (נראָדגאססע 62).

RABBI CHAIM NATHAN DEMBITZER,

sein Leben und Wirken

von

F. H. Wettstein.

KRAKAU.

Druck von Josef Fischer, — Verlag d. Expedition d. „Hamagid“
1893.

RABBI CHAIM ZATTAJ DEMBITZER

sein Leben und Wirken

E. H. Weitzstein

VERLAG

Verlag von Gustav Fischer, Leipzig & Berlin

כל העמים ללשונותם בארצותם בונים הרבות כמו
רמים לכבוד מלכיהם שריהם וגבוריהם, גבורי הרוח או כבירי
פעלה, ויקימו לשמם ולזכרם עמודי שיש וטירות אבני-משכות
בנויים לתלפיות בראש הומיות, אבל לא כאלה חלק יעקב, לא
זאת תעודתנו ולא זאת תפארתנו על דרכנו אנו עם הספר,
אשר אין לנו לא ארץ ולא ממלכה ואין לנו רק תורתנו
הקדושה הנשארת לנו לפליטה מכל שכיות החמדה מימי קדם;
אנחנו איננו מקימים מצבות פארי-עמודים לכבוד גדולינו אשר
לשמם ולזכרם תאות נפשנו, ואשר מפעלם והדרם האצילו על
ספרתנו או על מצב עמנו החמרי, אנחנו איננו עושים נפשות
לצדיקים, כי ספרי תולדותיהם הם הם זכרונותיהם. והנה מלבד
כי ראוי ונכון הוא לחוק על ספר את דברי ימי אנשי שם,
מרימי קרן ישראל ותורתו מפאת חין ערך נושאייהם, מפאת
החובה המוטלת עלינו לחלק להם כבוד — הכבוד האחד אשר
ינחלו חכמי עמנו אחרי מותם, בעוד אשר חכמי העמים ינחלו כבוד
ועושר בעוד בחיים חיתם — ולעשות לשמם ציון לזכרון
עולם, עוד נכבדות הן התולדות מצד עצמן, מצד התועלת אשר
תצא לנו מהן לפעמים, לנו ולבנינו עד דור אחרון על עפר
יקום. תולדות אנשי שם וקורותיהם בימי צבאם עלי ארץ המה
לפעמים לקוראיהן לעינים ולמורי דרך ילכו בה ולא יכשלו,

להוציא מהם כנוגה משפט ולדעת מאוס ברע ובחור בטוב, מה לקרב ומה לרחק, מה לזרות ומה להבר, וללמוד אל דרכם לצאת בעקבותיהם, לדרוך עוז ולגבר חילים על תלאות הזמן ופגעי בני אדם ולהקדיש כחותם ועתותם לטובת הכלל, למען להציב להם יד ושם בין האנשים המזהירים בשמו התולדה ככוכבי שמים לעולמי עד. ונאמנו עלינו דברי החה"ג שד"ל ז"ל: „הנה האדם בטבעו תאב לשמוע ספורי מאורעות ממה שקרה לאיש ואיש בחדרי ביתו וספורי מחשבותיו בחדרי לבו, ומזה נולדו כל המון הספורים הנקראים רומאנים, והם על הרוב ספורים מזויקים, מפני שהם בדויים, והם מציירים העולם והאדם לא כפי מה שהם אלא כפי רצון המחבר. אבל ספור קורות בן אדם יהיה מי שיהיה לפי מה שהיה באמת זה יועיל תמיד ולא יזיק, ומי יתן והיה כל אחד ואחד מבני אדם (כטוב כחוטא כחכם כעם הארץ) מפרסם קורותיו ספור אמתי ומדויק“ (המגיד שנה שניה גליון 22). אם טוב כי „כל אחד ואחד מבני אדם“ גם האיש אשר השתו אלהים חכמה ולא חננו ביתרון הכשר דעת ותבונה על בני גילו יחרות עלי לוח את תולדותיו ואת כל אשר עבר עליו; אם טוב כי כל „בן אדם יהיה מי שיהיה“ יפרסם קורות עצמו אשר לא ימלט שלא יחטיא אל מטרת האמת, שלא יפרוץ ולא יקטין על המדה, מה טוב כי יחקו בספר דברי ימי איש שאיננו מתהלך עוד אתנו עלי אדמות איש אשר רבות פעל ועשה לטובת ספרתנו ולתפארתה והלך לעולמו לגודל צערנו בימים האלה, וכלנו מוקירי חין ערך פעולתו הספרתית חיבים לכבדו ולעשות לו את הכבוד האחרון הזה.

הרב הגאון והחכם המצוין מו"ה ח"ן דימביצר ז"ל נולד בעירנו קראקא על ברכי הורים ישרים בשבעה עשר בתמוז בשנת תק"פ (ללא נכון כתוב ב"ספר זכרון" שנולד בשנת תקפ"א כאשר שמעתי אני מפיו בעצמו), והיה להם היום, יום הצום, ליום שמחה ויום טו"ב בהולד להם בן שני נוסף על בנם הראשון, הרב הגאון האדיר החריף העצום כמו"ה משה יעקב דימביצר זצ"ל ראב"ד בעירנו קראקא ומחבר ספר יקר "מימי דעת" על סוגיות הש"ס. אבותיו היו אנשים יקרים תמימי דרך ורבי הערך, חטר מגזע משפחה המתיחסת על משפחת רבנו הרמ"א זצ"ל (ע' בהערה למבוא של הספר "כלילת יופי" ה"א צד י"ז). אבי אמו הרה"ג החכם הכולל כמו"ה משה ספרא דמתא היה בן הרב הגאון המקובל כמו"ה אשר לעמיל אב"ד ור"מ בק"ק אייבנשיץ ותלמיד הרב הגאון הגדול הנקרא בשמו "ר' משה לבוב" אב"ד בכל מדינת מוראביה (ע' בספר הנ"ל ד"ל ע"ב בהערה שם) וידיו היו רב לו בתורה ובחכמה וגדול ונכבד היה שמו בעיני בני עדהנו בגלל גדול תורתו וצדקתו ויקר תפארת תכונות נפשו, כאשר תעיד עליו כהובת מצבתו הנעתקה בספר "עיר הצדק" צד 187, וז"ל: "משה עלה למרום ונתבקש בישיבה של מעלה הרב הגדול בתורה בחכמה וביראה החכם הכולל מוכתר במעלות ובמדות יקרות מו"ה משה ספרא רבא בישראל בן הגאון המקובל המה"ג מו"ה אשר לעמיל זצלה"ה אב"ד ור"מ דק"ק אייבנשיץ, י"ג ח"י מנחם תקנ"א." כשהלך אביו זקנו הרה"ג מו"ה משה הנ"ל לעולמו בשנת השבעים ואחת לימי חייו היתה אמו בת שנה אחת ובהשארה אחרי אביה יתומה עזובה מאב ואם לקחה דודו לו לבת ויהי אומן אותה בביתו, הוא אחיה הרה"ג כמו"ה יצחק הירש למליר

וצ"ל, דרשן ודיין בעירנו, תלמיד מובהק להגאון האדיר והתרוץ הנודע בשם „ר' ליבר הריף“ ריש מתיבתא ודיין גדול פה קראקא, ורבו של הגאון המפורסם כמוה ברוך תאומים פרנקיל וצ"ל אבד"ק לייפניק בעל ס' ברוך טעם (ע' בספרו שו"ת עטרת חכמים ס' ט"ז). אבי הרב מהרח"ן דמביצר כמוה יקותיאל זלמן למד תורה בימי בחרותו מפי רי"ה למליר הנ"ל ובמצאו הן בעיני מורו ומלמדו להועיל אשר ידע את ארחות ישרו, את ארחו ואת רבעו, נתן לו את היתומה שנתגדלה בביתו לאשה. אחרי ימי התנותו שלח אביו במסחר את ידיו ויסע לרגל מסחרו לערים נאורות ועי"ז לא היו לו מוזרים דרכי עולם והליכותיו, ומלבד שנפל חבלו בין „בעלי בתים“ למודי ד' בתורת עמנו ושפתו, עוד למד דעת שפות העמים, שפות אשכנז ופולניה המתהלכות בארץ, חזיון בלתי נפרץ בין בני עמנו בני ארצנו בעת ההיא. מיגיע כפיו נמצא לחמו ויכלכל את צרכי ביתו בכבוד, וירא חיים נעימים עם אשתו ובניו ואנשי עירנו כבדותו והוקירותו כאישון עינים. כמעט גדל מהרח"ן והילד טרם היה „בן חמש שנים למקרא“ נתנוהו אבותיו למלמד תינוקת ללמדו קרוא עברית וחומש, וילך הילד הלך וגדול, ממלמד דרדקי למלמד גמרא, ובעודנו נער קטן למד כבר גם גמרא גם תוספת כדרך החנוך בימים ההם ועוד בזמן הזה בין רוב אחינו בני עמנו יושבי פולניה. ויעש הנער חיל בלמודיו וישמחו בו מלמדיו וירוממוהו על כל תהלה, ויתפארו בעיר כי לתלמידים זה תקוה נעימה נשקפת לימים יוצרו, והקטן הזה לגדול יהיה בישראל, בראותם כי חננוד' בכח זכרון נפלא ובהתמדה עצומה, שני כשרונות נעלים מאד, שני מלאכי מרום ילוו אותו על דרך למודו מימינו ומשמאלו. ותגדל ותרב עוד שמחת הוריו, שמחת אבות ביוצאי חלציהם, ומשנה גיל מלא כל חדרי לבבם, כי גם בנם זה לא נופל הוא מבנם הגדול אשר כבר שמעה אזנם מהללים אותו ומנבאים עליו גדולות ונצורות. בשנת תקצ"ג בטרם מלאו להנער שלש עשרה שנה, טרם הגיע עוד לשנות „בר עונשין“, ויואל ד' ויענשו וידכא לארץ עטרת ראשו, ויקה השמימה את אביו היקר במבחר שנותיו

בשנת הארבעים ואחת לימי חייו, בליל שני לחג הפסח, ויהפך
החג לחגא וי"ט לאבל כבד ואסון נורא מאד. הנער נשאר בלי
נותן לחמו ומימו, צמרו ופשתו, ובלי תומך גורלו ואשוריו
בדרכו אשר ילך בה ולא יעבט ארחותיו, כי במות עליו אביו
ירד עמו לקבר מטה עוז ביתו ודללו וחרבו מעינות כלכלתו,
וישאר הוא ואמו ושלושת אחיו ושלוש אחיותיו, שמונה נפשות
במספר, עזובים ושמימים בערום ובחסר כל, באין כל מקור
למחייתם ובאין כל מוצא טרף לביתם. כראות הקרובים אליהם
ממשפחת אביהם — אשר ידעה להלוך נגד החיים ושאפה מעט רוח
העת החיה — כי המה נמשים כצאן בלי רועה וכאניה בלי
מלה בלב ים הזמן הזועף וסוער עליהם להפיצם לכל פגע
ומתלאה, דברו על לב האם שתתן את בניה ללמוד אומנות
ולפרנסם מיגיע כפיהם, שתתן את מרח"ן לכורך ספרים ואת
אחיו הגדול משה יעקב למלמד בתור "ריש דוכנא" ואת אחיו
הצעיר יצחק לבית מסחר בתור "עוזר" (אחיו השלישי הרב
החכם הכולל כמו"ה יואל דימביצר מחבר ס' "מפלת עיר הצדק"
היה אז במות אביהם ילד קטן כבן ארבע שנה) למען
להקל מעליה עול פרנסתם ויוכלו המה להחיות את נפשם
בעצמם ולא יפלו עליה למשא, משא לעיפה. אבל אמו היקרה
מרת מיכלה, סמל דמות אשה צדקת מנשים באהל — אהלה
של תורה — תבורך, אשר הסכן הסכינה לראות בביתה בנים
עוסקים בתורה ולכל בה חיי רוחם, אשר שני אחיה היו גדולי
תורה וכל משאת נפשם היו רק צרכי שמים, אשר אחיה הבכור
האומן אותה הרה"ג מו"ה יצחק הירש לימליר ישב פה על כסא
התוראה ודרש ברבים לתורה ולתעודה, ואחיה הצעיר הרה"ג
מו"ה ישמעאל יואל רויזנבלאט (היה אחיה מאב ואם ונקרא
"רויזנבלאטט" ולא לימליר מטעם הממשלה לתפארת הקרואה)
כהן בעירנו פאר בתור "סופר" הקהל וישב ג"כ על התורה ועל
העבודה, עבודת הקודש, — הוא היה כותב החרם נגד החסידים
בשנת תקמ"ז מטעם כל רבני עירנו וראשיה כנזכר בספרי
"קדמוניות מפנקסאות ישנים" צד 65 — שמה את אזנה כפתן
חרש לדברי קרובי בעלה ותט שכמה לסבול עול מחית בניה

גם טרחם ומשאם נוסף על עניה ומרודיה בלעדם, מאשר תגדלם ללא תורה וללא חכמה, ותגזר אומר „טוב תתי בני לביה״מ ויקיימו את התורה מעוני בלחם צר ומים לחץ מתתי אותם לבתי מלאכה ומגדלם לאנשים חסרי דעת ונעדרי תבונה, לנחותם הדרך לא הלכו בה ולא ידעו אותה אבותי ואבות אבותי למודי ד' ואנשי שם מעולם, ומוצא שפתיה הוציאה לפעולת אדם. בה נראה דברי חז"ל: „נשים במאי זכיין באקריווי ואתנווי בנייהו לבי כנישתא״ מקוימים במובנם האמת. מגודל אהבתה לתורה לא שמה לבה לכל המכשולים אשר סביב שתו על דרכה, דרך גדול בניה לתורה ולתעודה, ותביאמו לבי מדרשא ותסוכך עליהם באברת השגחתה ותעיר עוד את אזנם ללמודים כנשר יעיר על קנו, ותשחד מכחה בעדם ותשתדל בעבורם בכל כחה ועזה. דמיונה העז אשר חש לה עתידות טובות ושוה לנגד עיניה מחזה יקר בתזיון לבה, לראות בימים לא ימשכו בניה כנטיעים מגדלים בתורה, יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו הרבנות לאשרה בזה ובכא, הדמיון הזה הרימה על ונשאה על כנפי התקוה הנעימה אשר המתיקה את מרורות מצבה ונתן בלבה עוז ואומץ להתקומם נגד כל גל וגל אשר עבר עליה ולהלחם מלחמת חיי עולם עם חיי שעה, חיים נצחים עם חיים עוברים. ואמנם דמיונה לא הוליכה שולל ולא נכזבה תוחלתה, ומיום ליום הוסיפו בניה לאזר זיקות בתורה ועתקו גם גברו חיל בלמודים, וימשכו עליהם עיני כל בני עדתנו וישיחו בס יושבי שער מגודל הריצותם וכח שכלם בתלמוד, ויגידו האותיות לאחור כי יגדלו לברכה בקרב הארץ. חכמי עירנו ונכבדיה, נדיבי לב ויקרי רוח, מוקירי תורה ורחמי רבנן, בראותם כי בניה כשתילי זיתים, כלם למודי ד' ורב הילם לאורייתא וברכה רבה בס לימים יוצרו, נכמרו נחומיהם עליה ועל יתומיה האמללים העטופים בחסר ובכפן ויתמכום בימין צדקם וישריפום לחם חקם. אבל מה יושיע, מה יתן ומה יוסיף בן אדם שאין לו תשועה, רק מעט מזעיר, רק קומץ שאינו משיבע, ואם ד' לא ישמור ויעזור איש, שוא תשועת בני אדם, טובם כחדק ועזרתם מאפע וכמר מדלי נחשבה. אמנם הנדיבים עזרו אותם ולא נתנו למוט רגליהם

ויתמכו אותם בכבוד — כי שמו את אמם לסרסרת על עסקיהם ועל פיה יצאו ויבואו כל דברי קנין וממכר וענינים אחרים אשר מהם לפרי עמל האדם ולשכרו בצדו תוצאות — אך לא ביד רחבה רק בצמצום, במדה ובמשורה ולא מלאו די ספקם, די צורך שמונה נפשות, ויקר מקרה לא אחת ולא שתים כי כמהרח"ן וכיתר אחיו הלכו לביה"מ בנפש רעבה וכל אוכל לא בא כל היום אל פיהם. אפס כי למרות כל אלה למדו תורה בנפש חפצה ובחשק נמרץ, ולא חשכו מהגות בה שעות רבות רצופות ותכופות זא"ז, וכאשר הוסיפו לענות בה כן הוסיפו לשבור רעבונם ולרוות צמאונם ולהיות שמחים בחלקם המר, והכרת פניהם ענתה במ כאלו הם מרושני עונג מלאי טוב ולא ידעו כל מחסור...

לא ארכו הימים אחרי מות אביו, ויפול מהרח"ן למשכב ויחלה במחלת הריאה וירק גם דם מפיו עד כי הרופאים אמרו נואש לחייו, אך בחמלת ה' עליו, בעזרת הרופא לכל תחלואים לא נמלאו דברי רופאי אליל, ומחלתו העזה רפתה ממנו לאט לאט. אפס כי רפתה מעליו גם רוח תשוקתו העצומה ללמודים בסבת חליו ולא שב לאיתנו בריא אולם, שלם בגופו ושלם בתורתו, עד אחר עבור כשנתים ימים. במשך הימים האלה כשתי שנים גם אחרי אשר הונח לו מכאבו וקם ממשכבו והתהלך בחוץ ושב ורפא לו מחליו, לא למד בעיון ובהתמדה וילך בשרירות לבו כנער משלה ונעזב לנפשו בלי כל מורה, דלג על הספסלים, קפץ על השלחנות, ולא ישב על מקומו ישיבת קבע כתלמיד הקובע עתים לתורה ויושב ולומד שעורים תמידים כסדרם. אמו מלבד כי לא כהתה בו ולא שחרה למוסר אזניו על כי לתהו יכלה כחו ועתו ולא ישוב ללמודים לשמרם ולשקוד עליהם, לא חשכה ממנו כל אשר שאלו עיניו ולבו ותגער עוד בבנה הגדול למשמע אזנה כי ידבר עליו סרה, כי טעת אשר חלה את חליו המסוכן וה' הצילו ברוב חסדיו מרדת שחת, נחשב הוא בעיניה כאלו אך זה לא כביר נולד והגיה מרחמה, ואך זה מעט נסה הצג כף רגלו על הארץ, ותיקר נפשו לה מכל סגלה ותשמור אותו כילד מכל משמר ולא

הפריעה אותו ממעשיו ביראתה לבריאות גופו פן יבולע לה אם
תדבר אתו קשות ותיסרהו על משובתו. והנה אם כי פסק
פומיה מגירסא, בב"ז לא מש מאהלה של תורה ובצלו חמד
וישב כמעט כל היום; כמעט יצא מקיר הבית תוצה בא שוב
החדרה וילך הלוך ובא רצוא ושוב להסתופף בבית האלקים.
פעם הוציא ממלתחת הספרים ספר זה ופעם ספר אחר וישלך
מבטי עיניו בו, ובחפשו פעם חפש מחפש בספרים מספרים
שונים אנה המקרה לידו את הספר „צמח דוד“ מר"ד גאנז, ויהי
אך העיף עינו על השער ויקרא בו שלש וארבע דלתות לקח
הספר את לבבו וימשכתו אליו כאבן שואבת ולא הניחו מידו
כל היום וכבוצר על סלסלות שב לקראו ביום המחרת ובימים
הבאים אחריו עד כי קראו מהלל ועד כלה. הספר הזה הפיח
בקרבו את רוח ה„התמדה“ מחדש לשבת על ספסל ביה"מ תקוע
בו כיתד במקום נאמן שעות רצופות, וכהתימו לקרא את הספר
הנ"ל שב שקד על ספרים אחרים ויהגה במ יומם ולילה בלי
חשך. אל המקרה הזה, מקרא הספר, נלוה עוד מקרה אחד
אשר הניע את רוחו ויהפוך לו לב אחר, ואשר שניהם יהיו
תמים כתואמי צביה הועילו הרבה להתפתחות כשרון נפשו
וירכיבותו על במתי הלמודים. בעת הזאת והוא עומד בביה"מ
ונוטה אזניו, מהריש ומשתאה, לשמוע איך ידיד נעוריו בן גילו
הרה"ג מו"ה לוי ביננשטוק — דיין בעיר דזאלשיץ ומחבר
„בית לוי“ על סוגיות הש"ס — מפלפל בסוגיות עם אחיו הגדול
הגאון מו"ה משה יעקב ומחדדים זא"ז בהלכה, ויאמר אליו אחיו
כדברים האלה: „הביטה וראה את בן גילך לוי איך כביר תמצא
ידו בש"ס ובפוסקים ויודע הוא לכלכל דבריו, דברי תורה,
בפלפול ובסברא, ואתה אם כי גדלת כמהו בשנים וכבר הגעת
לשנות חמש עשרה לא גדלת מאומה בתורה ולא הגעת אף
לקרסוליו ומקומך יכירך עוד בין ה„נעורים“ ולא בין ה„בחורים“
בחורי חמד המצוינים בהלכה, אשר בעת המה נותנים בים
התלמוד דרך הלמוד ובמימי עזו נתיבות החריפות, תתן אתה
לתהו חילך ותכלה להכל כחך, ובכן תעמוד עתה לפנינו נאלם
דומיה כרחל נאלמה לפני גוזייה ולא תוכל לענות חלקך גם

אתה בתורה ומרום משפטה מנגדך. כגפרית בהריחו אש כן התלקחה בקרב מהרח"ן בשמעו דברי אחיו אלה שלהבת קנאת כבודו, כי קטן ערכו לעמת ערך כבוד יתר חבריו הובשי ביה"מ ויוסף אומץ וירבה להקשיב לקח גם בתלמוד גם בפוסקים בחשק נמרץ ובחריצות נפלאה, כמו רוח ממרום הערה עליו ויד נעלמה אחזה בערפו ותקחהו בציצית ראשו ותאמר לו: "ראה דרכי חברך וחכם!" ה"תשוקה" וה"התמדה" ללמודים, שתי תכונות נשגבות, אשר התנוססו בלבו בשחר טל ילדותו ואח"כ שכנו דומה כשנתים ימים בירכתי בתי נפשו פנימה לרגלי מחלתו, התעוררו עתה מתרדמתן, יצאו ממחבואן ושבו לתחיה, לרוח חיה באופני כל למודיו, וישנס העלם את מתניו וירבה להגות בגפ"ת כל היום עד חצות הלילה ולעתים לא רחוקות לא נתן שנה לעיניו מאומה וילמוד בלי הרף וילך הלך וצעוד צעדי ענק על גפי מרומי התורה ויבא עד נבכי ים התלמוד וירד תהומות פרושיהם ופרושי פרושיהם וידע לישב את קושיהם "המהרש"א" ולכון לדעת ה"פני יהושע", ויפליא עצה ויגדל תושיה מיום ליום בסוגיות ובהלכות, בשטות ובחריפות, ויעמיק חקר בכל ספרי הרמב"ם ופרושיהם, עד כי "שער המלך" לא ננעל לו והיה קורא אותו על פה כמו מספר פתוח. וכה גדלה שקידתו ותשוקתו ללמודים ורחב ונסב חוג ידיעותיו בכל מקצעות ספרתנו התלמודית, עד כי במשך שלש שנים גדל מעל כל רעיו בתורתו, עד כי הרח"ג מו"ה לוי הנ"ל, בן גילו אשר מהרח"ן לא הגיע לקרסוליו בראשית ימי בחרותו, לקח אח"כ ממנו (ממהרח"ן) "הסכמה" על ספרו "בית לוי" על סוגיות הש"ס. ויצטיין מהרח"ן מאד בגודל תורתו ועוצם חריפותו ויעש לו שם לתהלה בכל פנות עירנו, וידברו בו — בבחור מסכן — נכבדות עם בנות עשירי עדתנו ונכבדיה, ויתחתן עמו הנגיד מו"ה משה דייטשר, ויתן לו בשנת תר"א את בתו לאשה, ויתן לו גם מזונות על שלחנו ויכלכל אותו ואת ביתו ויוצאי חלציו שנים רבות. וישמח לב אמו ויגל כבודה למראה המרהיב עין הזה ותעלזנה כליותיה לראות כי כמהרח"ן וכיתר אחיו כל בניה למודי ה', ושכלה אין בהם, ישגאו חיל וינחלו

כבוד בלמודם, ולא יאבד ניר שם ושארית לבית משפחתה היקרה, והתורה תחזור לאכסניה שלה.

אחרי כי עברו עליו ימי הג כלילת אפריונו, עת אשר ישב על שלחן חותנו לחמו נתן וסיכיו נאמנים, ויתענג על רוב שלום עם יעודתו אשר הוכיח ד' לו לאשה ולא ידע כל מחסור; אחרי כי באו עליו שנות "בן עשרים לדרוף" הרבה ביתר שאת וביתר עז לדרוף תורה ותבונה ולהוסיף עוד דעת על דעתו, וקרא ושנה הרבה ספרי שו"ת מגאונים ראשונים ואחרונים. בשומו עיניו עין בוחנת וחודרת, על ספרים המרחיבים דעת ההוגים במ ומשננים כח תבונתם לשאול כענין ולהשיב כהלכה, רחב לבבו כפתחו של אולם לדעת ולהבין דבר דבור על אפניו, ויתעורר בו החפץ לעשות כמתכונתם ולאחוז רגליו באשוריהם, ויציע לפני טאורי הגולה נקובי שם בתורתם ובחריפותם את ילדי עשתנותיו אשר מצאם לנכון להוות דעו גם הוא או להעיר עליהם, למען להתודע בשמו גם מחוץ לעירנו ולנחול כבוד "מודע ומכיר", "ידיד ויקיר", מאת הגדולים שבגאוני עמנו וחכמיו אשר עיני כל בני ישראל אליהם נשואות. בימים ההם החלה הקופה הרשה בשנות הלדו והימים היו לו ימי בכורי ענבי תורתו והפצת מעינות חכמתו החוצה, ימי המעברה בפלפול ובסברא מדבור לכתב ומשפה לדפוס, מד' אמות של כותלי ביה"מ לארבע כנפות הארץ. ראשית חליפות מכתביו, מכתבי תורה ותושיה, היה עם הרב מו"ה שלמה קלוג'ר והרב מו"ה צבי חיות מזאלקוב — נשמתם עדין — גאוני הדור בזמן ההוא, שני מאורות גדולים בשני מקצועות נשגבים בספרתנו, האחד במקצוע הדין והלכה והשני גם במקצוע חכמת הבקורת. הרבה הרבה אגרות ספרתיות הריץ הוא והטה איש אל רעהו רצוא ושוב, והטה כאשר עיניהם לנכחו הזו מישרים — לא כמקנאיו ומשנאיו אשר גם אז כבר בימי חרפו קמו לנגדו לאויבים וחזו בו משאות שוא ומדוחים מקנאתם לכבודו כי גדל מיום ליום בעיני גדולי עמנו ונכבדו — כי גדול כחו בתורה ובהספרה התלמודית, הוקירו ערכו טפו ויעטרוהו כבוד כצנה ויאהבוהו אהבה בלי מצרים. שני הגאונים האלה, הנאהבים והנעימים לשני בתי ישראל כאדוקים וכנאורים, נתנו מהודם על מהרח"ן והאצילו מרוחם על רוחב לבבו איש איש

לפי כחו בפנת יקרת ספרתנו, והיה פי שנים ברוחו, רוח דעת ויראת ד', בידו הימנית אור התורה ובידו השמאלית נר החכמה. בעת ההיא החל מרה"ן להיות גבור מלחמה, במלחמת התורה וחכמת הבקורת, ולצאת בלבוש מלכות זו חלוקא דרבנן על פני הבל. הגאונים הנ"ל סמכו ידהם עליו ויענדו עטרות ה"הוראה" (1) לראשו ויחרתו מאמריו ומכתביו בעט ברזל ועופרת, הלא בספריהם לכבוד ולתפארה. לא עבר יום או יומים שלא שאל ולא דרש הגאון מהרש"ק בשלומו וטובתו ומלבד שכבדהו ושלה לו לתשורה את כל חבוריו היקרים וכתלמיד הביב נחשב בעיניו (ראה תשובתו אליו בספרו שו"ת סת"ם בקונטרס פרט ועוללות בסוף סי' כ"ה) עוד כאב את בנו אמצהו בדברים נמרצים עת קנאים פגעו בו (כאשר תראה הלאה ממכתביו אליו), ותקטן עוד זאת בעיניו ויודפס לזכרון כבודו על היוצאותיו (של מהרש"ק) מהברת מיוחדת בסוף ספרו "שנות חיים" — כוללת כל התשובות שהשיב למהרה"ן בימי הורפו — וגם הקונטרס "דברי ה"ן" (בסוף ספרו "עבודת עבודה"), אשר הרב דימביצר חברו הכינו וגם חקרו וירכש לו בו שם גדול בעולם, "ההריפות". הגאון מהר"ן חיות אם כי "לא היה דרכו להיות משיב לכל שואל אף אם שואל כענין" — דבריו באגרתו למהרה"ן הבאה להלאה בהמשך התולדה — ערך אליו בכל פעם ופעם דברי תשובה נמרצים ומכתבי תורה וחכמה רבים (ע' בספריו "תשובות מהר"ן" ו"אמרי בינה" הנדפסים עוד בשנת תר"ט (2) בעת שלא הגיע עוד מהרה"ן לבן שלשים שנה), ונפשו

(1) ככתר "בכתר הסודא" גם נאלח הרב הגאון הנפורסם כנו"ה דוב צעירט מייזלש ז"ל חנ"ד צעירטו ולח"כ צווארשא. תעודת ה"הולאה" נהרב מהר"ן חיות ננאלח צידי ויהא נכתבה גם נשפת אשכנזי ונאלחה ונקוימה ע"י הנאליקטעראט וקרייזאנט — כאשר תראה נסחך נכתבי מהר"ן אליו להלאה — לכבוד ולתפארת.

(2) עוד נשכת תר"ו נקט נאלחו הגאון מהר"ן להעניק נענו פרי תנונת תנונתו נאלחר לנחצנת העתית "ירושלים" להחכם מהר"י צודק, נאלחר גדול יקר ערך צענין קדר התנאים והאמוראים לפי נכתב מהר"ן למהרה"ן —, והנאלחר הזה לא צא אז נדפוס נאלחר הנ"ע הזה חדל אז ללחח אורה.

היתה קשורה בנפשו כאוהב דבק מאח היושב בסתרי לב גבר
עמיתו, מתי סודו ואנשי בריתו, ויגלה לפניו את כל מצפוני לבבו
והיה מהרחץ ל"מתוך" (3) בין הגאון מהר"ץ ובין בעל דבבא דידיה
הגאון שי"ר בדבר הריב הספרתי שהתגלע ביניהם. מי ראה אלה
יוצאים לקראת מהרחץ באהבה וכבוד ולא רחש לבבו — בלערי
האנשים אשר עינים להם, עיני קנאה, ולא יראו נכותה — לו ירידות
ויקר! וירכו מיום ליום מכיריו ומוקיריו, אנשי שם ונשואי פנים,
גדולי תורה ורבנים, אשר נתקשרו אתו בעבותות אהבה ויבואו אתו
בברית מרוץ אגרות, כהגאונים המפורסמים מהר"ש לאנדא מפה
מהר"מז אימונגא וגיסו מהר"ש נתנון מלבוב (4), מהר"ח האלברשטאם
מצאנז, מהר"א תאומים מבוטשאטש, מהר"י אסאר מסארדאהלי
מהר"ם א"ש ומהר"ש גאנפוריעד מאונגוואר, מהראש"ב סופר מפרסבורג,
מהר"ם פרלס מבאניהאד, מהר"ד הלוי באמברג מווירצבורג,
מהר"א מטיקטין, מהר"א לאנדא מטשכנוב, מהר"ד אשכנזי מלובלין,
מהר"ם אלטר טווארשא מחבר "חרושי הרו"ם" ובאלה וכאלה עוד
רבים וכן שלמים מכל מפלגות העם ומכל קצות הארץ. ויוציא
מהרחין לאור בשנת תר"ב את המחברת "מגיני ארץ" כוללת
הליפות מכתביו עם גאוני הדור בדבר כסף הנדבות לעניי א"י
ולר"ם בעה"נ (5) שלא ישונה לצדקה אחרת.

(3) אליו ידגוון נלים הגאון שי"ר ז"י"ר"ן להסכס קוצאק נחברת
שליטת לר 11 זאנרו טס: "החוקר אשר נועד אליו יי תגי וכו' הסב
המקבל חגרת היה "המתוך" זינינו" וכו'.

(4) הגאון נהר"ם נתנון נהפך לו זנרולת הסניס תלוסז לאויז
ונדנר ננזס עוד זנמטך דנרינו.

(5) על חדותיו נדפס מחכז יקר לנחרכין נהי"ר ז"י"ר"ן טנת ו'
להסכס קוצאק הנ"ל. הגאון שי"ר הריץ עם הגאון נהכרין חליפות נחכזי
חורס וחכונה, וגדול היה כנוד נחכ"ן זעיקו כלסר עינינו רווחת נלחכחו
היקרס אליו ז"י"ר"ן. נחכרת טניס לר 44, וז"ל: "ושנחתי כי נלחתי זו
ליס חוקר חכס נקדנוניות ישראל, ונשכיל על כל דנר לאוונרו, ואיש כזה
יחשב למתי מספר בארץ אשר לבס הטחור פנה להם הררך ילבו

„האדם — עץ השרה.“ העץ כל עוד יבש גועו בארץ ויונקתו לא תוציא את צמחה ואת פרתה, לא ישימו האנשים לו לב, אך כאשר נצר משרשיו יפרה ויציץ ציץ ויעש פרי, אליו יקרבו ועדיו יתבוננו, עיניהם לנכחו יביטו ועפעפיהם יבתנו, הטוב הוא אם רע, היש בו נטע נעמן אם אין, ואיש איש לפי נקודת מבטו יראה ולפי חכו יטעם וישפוט שפוט. זה יאמר: מה נאה אילן זה ופריו מה מתוק לחיך וטוב למאכל, וזה יאמר: מה שגית ברואה, העץ הוא אילן ממאיר ופריו יהפך במעים למרורת פתנים וכל אוכליו יאשמו. כן האדם כל עוד שכלו לא יפתח, לא יציץ ולא יפרח, תורתו בתוך מעיו ולא תוציא כל תנובה על פני תבל, לא ימשוך עליו עיני בני איש והיה כאחד האדם ההמוני, אשר לא יעשה כל רושם על לבם, לשית אליו לב ולנטות עליו קו השקפתם, אולם כאשר אך יתפתחו כשרונות נפשו והכשרונות יעלו נצה והנצנים נראו בארץ, כאשר אך תבונתו תעש פרי ותתן קולה מבעד הקלעים לחדרי לבו החרוזה, אז את דרכו יבחנו ואת רוחו יתבנו, העולה היא למעלה היורדת היא למטה, ואיש איש לפי נטיתו והלך רוחו יוציא עליו משפט או משפח; אלה מגדלים את כבודו, ואלה

בה" וכו'. הנכתב הזה נכתב אליו בשנת תר"י ובנוסף הזמן חדל נרוץ נכתבים צינייהם, נפני סנה שהסב הנקרה לידם, וזה דבר הסנה: הסכס די"ר Löw מו"ל „בן חנניאל“ היה עומד להסב לעדת העיר לבנו בחור רב ודרטן, והגאון שי"ר ערך אז נכתב למהרש"ן שיסתדל אלל עיודעיו ואלהצני צעיר המיל לנלתי מה עליו את המסרה הנכבדה הזאת, ויהי כאשר עבר הסכס Löw דרך עירנו ונקר את מהרש"ן צניתי ראה אללו בדרך נקרה את הנכתב הזה צין יתר נכתבי הגאון שי"ר, וכראות הח' Löw את האגרת הזאת הדונרת עליו קרה שס אותה צאמתחתו ויסע ישר לפראג למטכן כבודו של הגאון שי"ר ויוכיח אותו על פניו על עותתו בדברים נורים וקשים כגידיס. הנקרה הזה העלה חונת הגאון שי"ר על מהרש"ן וחדל נאלז להחליף חמו נכתבים, והס הדברים שכתב עליו (ב„ישרון“ סנה א' נחצרת א'): „כי חדלו הדברות ציניונו.“ (ע' הערת הרס"ח שז"ח"ה צ"המגיד לישראל" סנה ב' גליון ג').

מחללים את הודו; בעוד מעבר מזה ירבו ידידיו ומכבדיו אשר יאהבו אותו כנפשם ויתנו לשמו תפארת וגאון, ירבו מעבר מזה משנאיו ומקנאיו אשר ישנאו אותו כמות וישימו בו מגרעת ודראון; עוד אלה מדברים ומספרים בשבתו כי יגדיל תושיה ויאדיר תורה, ואלה באים ומרחיבים פה כי ירעה רוח וירדוף קדים ...

והנה כל עוד נחבא מהרחץ אל הכלים, בודד במועדיו, ולא היה לו שיוח ושיג עם זולתו ולא התערב עם עניני הכלל, כל עוד זרע שכלו היה צפון וספון בחיק משכית לבבו ולא יצא שער עלי קרת, לא למשה עין עליו ולא פצה פה נגדו, לא שמו האנשים את לבם לתהות על קנקנו ולשנן כחרב לשונם, ואיש איש משפטו מלפניו יצא עליו אך טוב, אך אהבה ויקר, וכלם משכוהו חסד, אולם כאשר אך יצוא יצא זרעו, זרע הדעת, על פני הארץ ויעל כיונק מארץ פוריה ויבשילו אשכלות תורתו פרי, כאשר אך יצוא יצא מהרחץ מחביון עזו ונכנס לשוק הספרה, והחליף מכתבים עם גאוני עמנו וחכמיו, ויקח חבל בעניני תורה לרבים וישא דעו לצרכי הכלל, הנה נצב כמטרה לחצים שנונים ונשקד עול פשעיו בידי החשוכים אשר זה דרכם דרך כסל מאז למאם בדעת ולדבר סרה בכל איש ואיש אשר בשמה ידגול ובכבודה יתימר, ובידי האנשים אשר מקנאה פרטית או משנאה צדדית עיניהם הכו בעורון ויחזו באיש אייחפצם בו אך מחזות שוא ואך חטאת קסם מרי לא יוכלו כפרה לו ורגילים הם להגדיל עליו עקב ולמתות מדת דין קשה בחדא מתתא על כל מעלליו, אין נקי. — בימים ההם — בשנות תר"ז — ט"ו — כשבת הרב הגאון כמו"ה בריש מייזלש ז"ל על כסא הרבנות בעירנו קראקא, היתה העיר כמרקחה ושאייה יכת שעריה במסכת סערת המריבה שהתחוללה אז בה בעים רוחה בינו ובין הרב הגאון כמו"ה שאול לאנדא ז"ל; מריבה שקמה ונהיתה ביניהם עוד בשנת תקצ"ב בעת החל הרב מייזלש לשרת פה בקודש בתור "רב" העדה. שני בתי דין מיוחדים הורו אז בעירנו להלכה ולמעשה, וכל אחד מהם עמד כממשלה מיוחדת בפני עצמו,

עדר עדר לבדו, בראש האחד התנוסס לשם הגאון מייזלש
 ובראש השני כהן פאר הגאון לאנדא¹, ויורו ליעקב דבר חוק
 ומשפט איש איש כפי דרכו וכטוב בעיניו, ויתרוצצו הרבנים
 ויתנגחו זב"ז בהלכה², את אשר האחד בנה סתר השני, ואת
 אשר השני התיר אסר הראשון, ויתיצבו כצר איש מול רעהו
 והמדון שהתגלע בראשיתו— בשנת תקצ"ב — כחודו של מחט
 רחב ונסב בימים ההם — בשנת תר"י — ט"ו — כפתחו של
 אולם ולא קמה הסערה לדממה עד שהרב מהר"ש לאנדא הלך
 למנוחות עולמים והרב מהר"ב מייזלש הלך לתור לו מנוחה
 בעיר אחרת ונתקבל לרב אב"ד בקרית ווארשא.³ לרגלי הריב
 הזה שהתפרץ אז בין הרבנים הגאונים האלה בעצם תקפו, רבו
 מהומה ומבוכה בעדתנו וחלק לבה לשתי מפלגות. אחת דבקה
 בהרב מייזלש ושניה החזיקה בהרב לאנדא ויריבו שתי המפלגות
 זא"ז בחזקה ובחמה שפוכה ויעמדו כשני חשופי עזים מערכה
 נגד מערכה ויבקשו תחבולות וימיטו אחת על אחותה — זו מעט
 וזו הרבה — עונות ופשעים לרדפה על צוארה. הרב מהרח"ן
 החרה החזיק אחרי הגאון מהר"ש לאנדא ותכון ידו עם מעריציו

¹ כאשר עינינו רואות מנכתניהם בספר "קנחת ליון" הכולל מכתב
 רבנים נגד הנתקנים צדוויכטווייג מאת הרב הנפורסס מהר"ץ לעהרן שזאו
 סס תחתיים על החמוס בשנת תר"ה כל אחד מיוחד אז וזית דינו. דייכי
 הגאון מייזלש היו מהר"ס סהן אב"ד דק"ק טעקלין מהר"ל דמשק ומחבר
 אבני קודש מהר"ס סג"ל הורוויץ מהר"י פראנקפורטר מהר"א הירש ומהר"א
 כ"ה יעניר, ודיכי הגאון לאנדא היו מהר"ק ריינהאלד מהר"ס לאנדא מוכרמ"ס
 שמשלקא הורוויץ מהר"ז געלדווערט ומהר"פ לאנדא (ע' סס בספר הכ"ל ד'
 י"ד ע"ב דף ט"ו ע"א).

² כונו על אודות החמנות שחטט וסדור גט (ע"י צס"ח חמנדת
 שלמה והחמס סופר").

³ הגאון לאנדא נפטר בשנת תרי"ד ובשנת תרט"ו נתקבל הגאון
 מייזלש לרב העדה צעיר ווארשא והמליכו אז עליהם בני הדור הסוא אח
 מאלמנס ז"ל: ; שכי ת"ח הדריס צעיר אחס ואין נוסין זל"ז בהלכה אחד נח
 ואחר גולה!".

ואוהביו הנאמנים בכריתו אתו ואת דעותיו לכל עניני העדה החמרים והרוחנים. הדבר הזה העיר חמת ידידי הגאון מהר"ב מייזלש ומכבדיו על מרחץ ויקומו לאויבים לו ועברתם שמורה לו בלבם מאז ועד יום מותו וישתמשו בכל עת מצוא ובכל מקרה קמ להקדיר אורו ולנצל מעליו כל עדי הכבוד.

בשנת תרי"ח התעוררה שאלה דתית לבני ישראל יושבי פולין ורוסיה, שאלת עשית מצות ואפיתן ע"י מלאכת המכונה (מאשינע), דבר חדש לא היה לעולמים בארצות האלה, לא ידעו ולא נהגו אבותיהם ואבות אבותיהם מאז מעולם. ככל דבר חדש — ביחוד דבר נוגע לדת ולאמונה — המעורר עליו מימונים ומשמאילים, שנוי דעות ופרוד לבבות, הביאה גם השאלה הזאת דברי ריבות בשעריהם, שערי תורה המצוינים בהלכה, ויחץ העם וראשיו ורבניו לשני מחנות, למחנה האוסרים ולמחנה המתירים, אחד נטה אחרי הגאונים מהר"ש קלוגר מברודי, מהרי"ז איטונגא מלבוב, מהר"ח האלברשטאם מצאנז, מהר"א לאנדא מטשרנובי, מהרי"ם אלטר מווארשא, מהרי"ג ליפשיץ משאנשוב, מהרי"ה אשכנזי מלובלין, מהר"ם אויערבאך מקאליש מהר"א הורוויץ מוויין ומהר"ב מייזלש מווארשא — האוסרים — ושני פנה אחרי הגאונים, מהרי"ש ואביו מהר"ל נתנזון מהרב"ז בלומפלד מלבוב, מהרי"ו ליפשיץ מדאנציג, מהרא"ב סופר מפרסבורג, מהר"א נ"ה יעניר מפה, מהרי"ע עטלינגר מאלטונא, מהרי"ד באמברגר מווירצבורג, מהר"ם לוינשטאם מפוזן ומהרי"ק מווירמייזא — המתירים — ויצאו שני המחנות למלחמה במלחמתה של תורה איש לקראת אחיו, וכמובן דרכו קסתם גם דבר מר וישפוך זה על זה בוז כמים, כי אין פרוד דעות בלא תגרא ובלי דברים בוטים כמדקרות לבב¹). בני עדתנו ומנהליה וחכמיה

¹ עי' „מודעא לבית ישראל" ה"צטול מודעא". ה"מודעא לב"י י"ל בהתאונות הרה"ג נהר"ש קארנפעלד חתן הגאון האמתי רשכנ"ה עקיבא ליגר זל"ל ובהוללות הרה"ג נהר"י נייזלס (בהג"ו נצעים נייזלס אב"ד נקראקא ובווארשא) והרה"ג נהר"ס טרענליל מפס (כאשר חלסה ונכתב נהר"חין לנהר"ל זילבערמאן מו"ל המגיד להלסה בהעסק החולדה).

נפלגו בדעותיהם, זה נטה לבבו אחרי דעת כת האוסרים וזה פנה לבבו אחרי דעת כת המתירים, והרב מרח"ן התחשב על הכת הראשונה והיה אחד מראשי המתעוררים והמסבבים בתנועה החזקה הזאת. דבר הריב הזה הוסיף לו שונאים על אויביו מאז וימצאו עתה בעלי דבבא דידיה מקום להרבות עצים על אש השנאה אליו, להגדיל המדורה ולהרחיב המוקד, ויצוקו עליה שמן וגפרית וימררוהו בעלי חצים — מרי פלוגתא כתרגומו — וישפכו את כל חמתם עליו לפני הגאון נתנוון שנהפך לו אז לבבו לשנוא אותו ¹) וכמעט את כל הגאונים הנ"ל, כת האוסרים.

¹) הגאון נתנוון שנהפך אז למהר"ן מאוסב לאויב וכבר עליו נזכרות כתב עליו לפני התגלע הריב גדולות וככחות והרבה עשה לנוטנו דבר הדפסת ספרו "נגיני א"י" שי"ל צעיר לצבזב וקיס נשכך כבודו. ואלה דברי הסכמתו — צננת תרי"ד — לספרו "תורת ח"ן" הכולל שו"ת לדין ולהלכה — חזון גדול הנשאר אחריו בכתובים וי"ל בקרוב — ככתבם ורלשונם, דבר לא נעדר ולא נוסף עליהם: "כן בא נכתב שו"ת ונגלה עפה ונכבוד ידידי הרב הגדול, נעוז ומגדול, חריף וצקי הולך למשרים, צפולולו ונקרר הרים מו"ה חיים נתן דעמנילר מ"י, ונדי דברו צי בקס מאתי לאמר זה חסדכם אשר תעשו עמדי להסכים על הנוחצרת אשר צדעתי צלות ד' בקרב להפילה על פני חבל, ולהודיע לצני האדם משפט הנוחצרת, והנה אם חונם לא ראיתי הנוחצרת על פני כלו, חונם הנוחצרת ידעתי וגם ידעתי זה רבות צענים אשר שקד על דלתות התורה בחזקה, ויגע ומלא כדי נדחו, נדה גדושה ומלאה, וכבר הריץ דבריו עם כל גדולי הדור, ועדותם צחותם זכו לו כאשר חסם קלסו נדפס ובא צם' נגיני ארץ ישראל אשר כל גאוני הדור אשר כבר נחו, ויצדלו החיים נוחך הנותים אשר הנה חיים עוד כלם יולאים צעיר ותורה לשמו ועל כועם פלפוליו ויסודותיו נוסדות נאמנות וחזקות, וגם אני הלעיר רבת שצעה לה נפשי עובג וגיל מוטעמי הפלפול אשר שלח ידו כמה פעמים ונגלות עפות לתורה ולתעודה, ויעם נטעמים כאשר אהנה נפשי, לצו לא הלך להעניד צנין על קו תוהו ולקשר חבל צחצח צפולול של חבל, כי אם על אדני האמת שם יסודותיו, וישם אל לצו לשום עין ולצ על ראשונים ועל אחרונים להציא הדברים צולקף הצנינה, והנה כי כן החלק יקיש על הכל צלי ספק כל דבריו בחזקת צדוק.

בעוד מעבר מזה רבו אוהבי מרחץ ומכבדיו כהגאונים מהרש"ק מברודי ושי"ר מפראג אשר הראו לו אותות חבה ויקר, הראשון בהקדישו מחברת לזכרון שמו ולכבוד תורתו, והשני בכתבו עליו כי לא רבים יחכמו כמוהו, ואיש כזה יחשב למתי מספר בארץ אשר לבם הטהור" וכו', הנה מעבר מזה קמו עליו מערערים ומתרחרים, להוריד לארץ כבודו, זה בכתבו „שבח אין לו, מעות אין לו" — כאלו חסרון כסף הוא ג"כ עון גדול מנשוא — וזה כי לא „רב" ולא „חכם" יתקרי ותעודת ה„הוראה" שנתנה לו מאת הג"מ מייזלש הנ"ל רק „הוראת שעה" היתה מטעם כמות „למען הציל אותו מחמת המציק לו" (1) — כאלו תעודה כזאת היתה ככלי משחק לילדים וכאלו לא היו לו תעודות הוראה אחרות מהגאונים מהרש"ק ומהר"ץ ומשי"ר (2) — ועטרה זו איננה הולמתו ולוקח הוא שררה, משרת הדינות, לעצמו כאות נפשו, בלי כל סמיכה ובלי כל זכות להורות ולדין להלכה ולמעשה (3).

ואף כי הסנתי על איזה דברים כבר נודע זין החיים כי כן דרכה של תורה, כדבר האמור ברמז"ן בהקדמתו על הנלחמות, כאשר הצאתי בהקדמתי על יד שאול, וע"כ הנני פוכים על מצורו, ואקוה כי כל אחד ינלא מנזקטו זו, וגם לגדולי ישראל ינלאו זו דברים חדשים אשר נזעמ אף ויגיע נפש עמל ויגע להציא חדשות ונצורות מראשונים ואחרונים כאשר זה דרכו ללקט אורות מנין ספרי הראשונים והאחרונים, ואשר אלקיס הציא זידו הדגה ספרים יקרים אשר לא ראיתים מימי. — וד' יצרך אותו, ויזכהו להפיץ מניעותיו חולה, ויהא רעוול דתרום רישי' אבולא קרקא, ויזכה לשנת על הסודס ועל העגודה כנפשו ונפש הצא על החמוס זיום ה' ואלא שנת תרי"ד לפ"ק, הלעיר יוסף שאול הלוי נאטהנזאהן בעהמ"ח ספר מפה"י, ונ"ג, ונ"ב, ויד שאול."

(1) כונתם לקרא לו דרוך נחונה ענודת הזבא.

(2) כעת מלאתי ראיתי נותך מכתב מהרחץ למו"ל, המוגיד הנ"ל כי הגיוו שי"ר סנוך גם הוא את ידיו עליו ויסס כתר ה„הוראה" זראשו ותעודתו היתה למראה עיני המו"ל אשר מהרחץ שלמה לו להוכיחו כי לשקר עשו עט שוכחו למען דעת עד היכן השנאה נגעת.

(3) הרב מהרחץ נמנה פה לדיין זשנת תרכ"ז ונטעם העדה וראשיה,

ויוליכו מכתבי עמל שולל גם הכמים גם רבנים עד כי החכם מהרא"ל זילברמאן מו"ל "המגיד" והרב מהרי"ח קרא מחבר "מנחת קנאות" וקול אומר קרא" נתעו בשוא לחשוב תועה גם על הגאון מהרש"ק גם על הרב מהרח"ן ויכתבו עליהם מרורות במ"ע הנ"ל — שנה שניה גליון 14 ושנה שלישית גליון 13 — כעל אנשים חדלי ערך וחסרי תורה אשר שמם נודע בשער זה תמול שלשום ואין להם כל יד ושם בספרה התלמודית. (2) רבים וכן שלמים מחכמי עמנו ורבניו, מגדולי הדור ופאריו, בראותם כי עולל בעפר קרנם ירעה להם נפשם מאד וילבשו כמדם קנאת כבודם כי חולל ויואלו לתבוע את עלבונם, לדבר את אויביהם משפטים בשער ולהשיב את חורפיהם שבעתים אל חיקם — כאשר עינינו רואות ממאמריהם ומכתביהם לרח"ן הנמצאים בידי ונכתבו ונתנו להגלות. אבל מרח"ן שם מעצור לרוחם ונצרה על דל שפתיהם ולא נתנם הפיק מזמות זו חשבו לקדש מחדש מלחמה וישבו הרבותם אל נדניהן ותשקע האש. — רוחות רעות תבאינה לפעמים ותנשבנה בשמש, תתחרנה בכל מאמצי כחן להעיב נגהה ולהחשיך אורה, תשאינה עלמה באברותיהן ותצרורנה ערפל בכנפיהן, לפרשו עליה עננים ולשים עבים רכובה, אבל אך לשוא כל עמלן ואך לריק כל יגיען, להביא עליה ענני אופל ולכסות במשאן את אור פניה; העננים לעומת שיבואו כן ילכו וכן יגוזו והשמש בעצם טהרה וביפעת הדרה לעולם עומדת. רוחות רעות, רוח שנאה ורוח קנאה, התחוללו על ראש מרח"ן, חתרו בכל עזן ובכל תקפן לעמם זהרו

אנשי שם ונכחי שנים כמו ר' שלמה דייכעס ר' אריה ליבוס סג"ל איש סורוויץ ר' מייכאל ליפרים וכו'. כתב הסתמנות היה ג"כ למראה עיני מו"ל הסניד הטיל ונרח"ן כתב אליו כי יוכל לנגותו לרנונו בדב"ס. (2) אח"כ זהוכסם לדעת כי נתנו נגדם איש איש את פיהם לחטוא, מהרי"ח קרא נגד מהרש"ק ומהרא"ל זילבערמאן נגד מהרש"ן, דקטו ונכודם כי יאזו סלוח להם וכפרו את פניהם, הראשון ד"הטופה להסניד" טנה סניה גליון 49 — גם בנכתב ניוחד הסנול אללי — והסני בנלחו למהרש"ן מאז את הסניד שנים רבות חסס אין כסף.

ולחלל יפעת ערכו, דרכו קשתם דבר עליו מר ויהפשו עונות —
 עונות שאדם דש בעקבם ולפתח כל קרוצי חומר רובצים —
 להדאיב את לבו ולהשכין לעפר כבודו, אבל אך לתהו כלו
 כחן להמיט עליו הטאים ופשעים, אך להבל כוננו חצים על יתר
 לירות כמו אופל לאיש דגול מרבבה, כביר תושיה ורב עליליה,
 הנה החצים לא נגעו בו, ושמו נודע ביהודה לגאון ולתפארת,
 וכאור בוקר יורה זכרו כל עוד זרע ישראל וספרתו לא ישבותו
 מן הארץ.

נוסף למכתבי עמל, אשר מהרחרי ריב ערכו על מרח"ן
 מאיבתם הפרטית הנטורה לו בלבם, נוסף לדברי בלע, טיה שוא
 ותפל שהמיהו עליו הבורעים בעם, אשר בכל תושיה יתגלעו ועל
 כל נושאי דגלה יתאמרו, נוסף לכל הפגעים הרעים האלה אשר
 לא נתנו לו מרגוע ותזנה משלום נפשו מ ח ו ין, לא ידע שליו גם
 בבית וכל יד עמל באתהו. הימים הטובים, אשר חסה בצל כנפי
 חותנו וארוחתו נתנה לו על שלהנו ולא ידע כל מחסור וכל דאגה,
 חלפו הלכו להם ובמקומם באו לו ימים רעים, ימים אשר השביעוהו
 צער ויגון, ימים אשר הזכירוהו כי עול רחיים על צוארו, כי מלבד
 פגעי בני אדם ומלחמתה של תורה, בשאלת הדין וההלכה, מלחמה
 לפניו גם בפגעי הזמן ובשאלת "חלחם", שאלת "הקבה" הדרושת
 את תפקידה וכל תנאי החיים תלויים בה. אמנם מרח"ן חתר
 למצוא פתרונים לשאלה הזאת, אך גם על דרכה פגש באבני נגף
 ובצורי מכשול ואל כל אשר פנה לא נפלו לו חבלים בנעימים.
 אל המסחר כי פנה והנה לא הראה לו פנים שוחקות וכסף נדנו
 כלה כעשן וילך; ואל משרת הדינות כי שם פניו ונתנה על שכמו
 והנה מה תתן ומה תוסיף לנושאייה בארצנו, אך שבר מצער מאד,
 אך איפת רוזן זעומה; כגורל הדינים היותר טובים הרע מאד,
 כן היתה גם מנת חלקו, אך להם צרומים לחץ, וידו קצרה מכלכל
 צרכי נפשו ונפשות ביתו,* וביחוד גדלו צרותיו בהגיע תור בנותיו—

(*) לא יאמן כי יספר כי כמה שנים היה סכרו שסה ר"כ למדת
 רק צדנות הימים—ועטת תרל"ז—הוסיפו לו על שכרו ויקבל שלס נאות
 ר"כ, ונסוף סנות חיוי—ועטת תרנ"ו—חננס נאות ר"כ לסנה.

שש בנות—להנשא. בטר עניא אולא עניותא' יאמר משל קדמוני. אל העוני ואל העמל שהכבירו על מרחץ את אכפס וימרו את חייו נלוו עוד מקרים אחרים שבאו לו כשוד משרי ויסולו עליו ארחות אידם. המות לקה מאתו את שני בניו, אשר בלעדם לא היה לו עוד בן ואליהם נשא את כל תקוות לבו ומשואת נפשו. המות כרת ולא חמל כל שלשה אחיו ויקחם ממנו לא בעתם, א) שלשה מטיבי צעד, שלשה גבורי תורה ובעלי צורה מחכמי ערבתו וגדוליה. אולם בכל התלאות שהשתרגו עלו על צוארו לא נראה על מצחו כל אוח עצבון ולא נכר בפניו כל רושם עוני ועיניו הפיקו תמיד אומץ-רוח כמו שפרה עליו נחלתו. "אור נר אחד יגיה חושך הרבה"; אור תורה שהאיר מרחץ לילה כיום ויעש בה חיל, החפץ האחד שהצלחה בירו ונפל לו למנה, מנה אחת אפים, האור הזה הגיה לו השכת כל מתלאה ויגחה ממנו כל מזור, עד כי שבה רישו ויהי שמה בחלקו. בימי חרפו המתיק לו את מרורות גורלו הכבוד הרב שהנתילו לו מהרש"ק, מהר"ץ ושי"ה, אשר מלאו פיהם תהלתו ויקשרו כתרים לראשו, ובימי זקנתו הסירו מלבו כל עוצב היקר והגדולה שפורו לו מלא הפנים גם חכמי אשכנז ובראשם הפרופ. גרץ והפרופ. קויפמאן אשר הרימו על נס את פעלותיו הספרותיות ויתנו שמהם בלבו מדגן ותירושו לוא רבו לו. "בבוקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ירך". כאשר בבוקר בשחר שנותיו זרע מרחץ זרע תבונה כן עת פנה יומו לערוב לא הניח את ידיו מעשות תושיה וירבה עוד להגדיל תורה ולהאדיר הקירה בקדמוניות ישראל ולהפיץ דעת קורות עמנו ותולדות חכמיו. "ת"ח כל זמן שמזקינן חכמה נתוספת בהם"; כל אשר הוסיף מרחץ ימים על שנותיו כן גדלה חכמתו וכן רחבה בינתו. אם בעודנו בימי עלומיו הביא לספרתנו משרה החקירה רק אלוטות ויאציל מנגה עליה רק קוים נפרדים, רק מאמרים מפוזרים בספרי אחרים,

א) לחיו הנכזר הגאון נסה יעקב גוע ויאסף אל עניו זיוס כי אז תכ"ג נסנת הארנצעים ולרנצ לייני חייו, ואחיו הלעיכים הסכמים ילחק ויחל סלכו לעולמם: האסון כ"ס אז תכ"ג נסנת וי"ס — וסלחרון ו' אייר תכ"ט נסנת הסנעים — לייני חייסס. מהי ונטוסס כנוד!

בספרי מהרש"ק ובספרי מהר"ן, הנה בימי זקוניו מלא גרנותיה ערמות, ערמות חטים וצבורי בר, וישפיע מאורו עליה נגהות מאירות, ספרים מחוברים בידי עצמו. הספרים האלה הם: "לוית ח"ן" ו"כלילות יופי", שנדפסו: הראשון בשנת תרמ"ב והשני בשנת תרמ"ח. "לוית ח"ן" סובב הולך על ספר הראב"ה, ספר יסודתו בקודש, בדינים ובהלכות, בפרושים וחדושים על ש"ס וחברו רבנו אליעזר בן רבנו יואל הלוי, אחד מגדולי הפוסקים הראשונים בעלי התוספות האשכנזים, עמודי ההוראה, אשר כל בית ישראל נשען עליהם. שנות מאות התגלגל ספר הראב"ה תחת שואה עד שקם מרח"ן והצילו — בהשתדלות החכם החוקר המצוין שוח"ה אשר מידו נתן לו הספר בכתובים לתכלית זו — מטלתעות הנשיה והוציאו מאפלה לאורה (3) בהנהות נפלאות והערות מפוארות כיד חכמתו הטובה עליו. בו הראה את עוצם שכלו ואת רוחב ידיעתו גם בתורה גם בחכמה; מלכד כי יראה בו לעינינו בתור "רב" הלן בעומקה של הלכה, דיורד ונוקב עד התהום ומעלה פנינים מים התלמוד, בבלי וירושלמי, ופוסקים ראשונים ואחרונים, הנה יראה בו לעינינו גם בתור "חכם" דורש קדמוניות וחוקר לכל תכלית. בו ימצא הקורא "מלא על כל גדותיו גם דברים חדשים" (ג) והערות טובות ומועילות אדות דורות בעלי תוס' (ד), דברים "אשר גם חכמי אשכנז לא באו עד תכונתם, לא עמדו עליהם" (ה) ולא ירדו לקצביהם. מי לנו גדול בחקירות כאלה מצוין, הראש וראשון לכל חכמינו שבמערב בפנה זו, והוא השתעשע בה עם מרח"ן — בהיותו בשנת תרל"ד בברלין (ו) — ארוכות אם כי לא

(3) לדאנן לב כל נוקיר תורה וחכמה י"ל נוננו אך החלק הראשון על פס' זרכות.

(ג) דברי הסה"ג ד"ר נחום צריל צנכתנו לנהרמ"ן.

(ד) ע' צפ' "דור דור ודוכטיו" חלק ה' לר 73.

(ה) החכם המלויין שזח"ה צנכתנו לנהרמ"ן.

(ו) אך יוניס אחדיס ישנ נהרמ"ן צנל"ן והנה כה עשה דוסס נמרץ על רכניה וגדוליה עד כי החכם ד"ר עהרליך הודיע אז דנר צואו שניה צ,הנגיד" וידנר צו כנדות על אדות "רוחו הכניר רוח נשפט ושכל ישר

היה דרכו של צונץ ביהוד לעת שיבתו להרבות שיחה עם איש — ומה גם עם איש פולני — גם בעניני מדע (ז) והוא הציע לפניו כללים בעניני בעלי תוס' ומרח"ן העירוהו עליהם בהשכל וברעת כי לא צדק ואתו תלן משוגה מ).

עוד יתר שאת ויתר עוז לספרו השני „כלילת יופי“ וגדול כבוד הספר הזה, האחרון, מן הראשון — „לוית ח"ן“, — כפלים לתושיה. אם דבריו המהכמים ל„ספר הראב"ה“ יתנו „לוית ח"ן“ לראשו, הנה האחרון „כלילת יופי“ — יתן ענקים לגרורותיו ויכלל את יפיו וירוממהו על כל תהלה. אם „לוית ח"ן“ יופיע נהרה על תולדות חכמי עמנו, על עצמים פרטים מגוף האומה, הנה „כלילת יופי“ יפיץ אור מלבד על הפרט, על דברי ימי גדולי ישראל, גם על הכלל, על קורות כל עמנו, כל גוף הלאום. פתח דברי הספר, „מבוא“ גדול מאד, יאיר נתיב בקורות התפתחות רוח התורה והשתלמותה לב"י יושבי ארצות פולניה ורוסיה ובדרכי רבנו הרמ"א ז"ל והוראותיו, אשר הרימו ראש על מתנגדיהן (א) ותעזו ידן על מערערי ה„שלחן ערוך“ (ב) והתפשטו

עם ידיעתו הכחזה בתלמודים ונחקירות על דפי לב"י ואנשי הסם אשר מעולם“ (עי' „המגיד“ לשנת שמונה עשרה גליון 14).

(ז) באמרו כי חוללו מספר ימי חיי אנוש עלי ארץ ולפניו עוד רבה העבודה לעונת כלל הספרה אשר לו משפט הזכורה על הפרט.

(ח) כמו למשל ע"ד שני רבינו יוסף צעלי החוס' (ע' בסוף „ההנהגות לראציה“ גליון כ"א ע"ג) ומה שכתוב שם „וכבר היה לי וכוז גזה עם חכם גדול אחד מלויין בדורנו“ המכוון זו דיר לונץ מנדלין כפי שמועתי נפי ונהרח"ן בעלמו.

(א) כרבנו מהרש"ל ז"ל אשר בכל הסגותיו ואזהרותיו שקרא חגר על פסקי רבנו הרמ"א והוראותיו כי לא נאצה ולא נשנע אליהם נקבעו להלכה ולמעשה בכל מקום שבו נחתים אחז"י אף כי רבנו מהרש"ל גדל מהרמ"א אחריות ודמיונס כמחלוקת בית שמאי ובית הלל שנפסקה ההלכה כהאחרון, אף כי הראשון היה יותר חריף.

(ב) כהגאון מהר"ם מלובלין ז"ל שערער על ה„ש"ע“ ולא אצה לקבלו עליו בתור „פוסק“ וכתוב על אדותיו כדברים האלה: „אין מננהגי ומדרכי

בכל תפוצות ישראל. דברי „המבוא“ כלם אהובים כלם ברורים ולולא בא בספר רק המאמר הזה הכירנו מקומו בשורה הראשונה בין הספרים היותר יקרים במקצוע החקירה לקדמוניות ישראל. אחרי ה„מבוא“ יבואו דברי ימי הרבנים בלבוב משנת רע"ה עד הזמן האחרון, דברי ימי רבנים אשר מכבודם האירה כל ארץ פולניה ומטות כנפי תורתם פרשו מלוא רוחב כל ארצות פוזרי ישראל. ג) כצייר נפלא יתאר ציורים בכל קיום דרושים, אחד לא נעדר, ויוציא כלי שלם למעשהו, כן מרח"ן נתן לנו מתולדות הגאונים תמונות שלמות, אחת מהנה לא נעדרה בכל פרטיה ודקדוקיה, ויצגן לנגד עינינו כמו חי, כמו קרם עליהן, על עצמות נפשות מתות, עור בשר וגידים ויפה בחן רוח ותחיינה ותספרנה בעצמן את כל אשר עבר עליהן בימי צבאן עלי הארץ. והנה מלבד העונג הרב שיתענג כל חובב קדמוניות על עצם התולדות הכתובות בידי אמן נפלא, בטוב טעם ובדעת רחבה, דבר דבור על אפניו, הנה תגדל ותרב שמחתו למצא בצדיהן נספחות עליהן עוד הערות כבירות, מלאות כרמון חדשות ונצורות לדברי ימי רבנים אחרים, כבירי-רוח ואדירי-פעלה, אשר לשמם ולזכרם תאות נפש כל איש מוקיר חכמת עמנו ומרים קרנו אם בחומר או ברוח. בצאת הספר לאור הרבו כל מכה"ע המקדשים לחכמת ישראל וקורותיו לגדל ולנשא את חין ערכו, וגם אלה אשר לא ישאו חונף ולא יכירו פנים במשפט הבקרת כלם כאיש אחד ודעה אחת פזרו לרגליו פרחי תפארה וישימו בין כוכבים את קנו. „כל האוהב להתחקות על שרשי דברים

להיות עסקי דברי צעלי הס"ע וק"ו לזכות יסוד נאיה הוראה על דקדוק סודות דנריהם, כי לא נתנו תרועה אחר, רק הם דברים נלקטים, מחונכים מדברים נלקטים ומפרדים, שכונה פעמים לא ידק חכמים (ע' שו"ת נהר"ס מלובלין ס' קל"ה וע' הסערה נ"כלילת יופי" גליון ט', הערה גדולה נאח נעלה, בת שמונה עלים אשר משכה עליה עיני כל חכמי עמנו וידברו מנוחה גדולה וכבודות ובראשם ד"ר ילינק במכה"ע „נייליטי" נלאת הספר לאור).

ג) כתולדות הגאונים צעל „טורי זהב" צעל „חכם לבי" צעל „פני יוסע" צעל „מרכנת הווסטה" וכאלה עוד רבות.

עתיקים" — כתב עליו אחד מכה"ע באשכנז — „בבאו לשערי הספר ויקרא בו אך פרק אחד או שנים ירגישו בנפשם כאלו נכנס לבית מלא אורה ואלו בקע לפניו כשהר אור" חדש בפנת יקרת החקירה בתולדות גדולי עמנו. כמה „אוצר בלום הוכן בו לחוקרי קורות הרבנים וספריהם" וכמה „המר רב ישפיע לחובבי זכרונות קדומים." (א) בצדק אומר על מרח"ן ידירו הרב הגאון האדיר כמו"ה י"א איטינגא ז"ל אב"ד לבוב — במכתבו אליו — „אלמלא הוא נשכחו הרבה גאונים מאורי הגולה ושרי התורה מישראל." גאונים אשר הושך כסה שמותם ואבד כל זכרם, לא ידעו מהם גם התיירים היותר בקיאים ויודעים לשחות בים התלמוד ובכל מרחבי הספרה הרבנית (ב), העלה מרח"ן מתהום הנשייה ויעש להם ניר, שם ושארית על פני האדמה. זכרונות קדומים רבים, נכבדים ורבי-הערך, לקורות רבנים, איש וביתו, איש והשתלשלות יחוסו, מראשית צור ממנו חוצב זה מאות בשנים, מדור דור ובניו, נוניו ונכדיו, נכדי שלשים ורבעים עד אחרית הימים שאנחנו עומדים בתקופתם, יעברו לפנינו כבני מרון ויצאו במספר צבאם כלם, איש על מחנהו ואיש על דגלו למשפחותם לבית אבותם מראש. אמנם כן, אלמלא מרח"ן ירדו לטמיון הרבה הרבה זכרונות קדומים ומי יודע כמה וכמה שנים עוד תעבורנה עלינו בטרם יולד לנו חוקר כמוהו, חוקר אשר רק בעלי כשרונות עצומים, בני עליה „יחידי סגולה יכולים לעמוד על ענינים הללו." (ג) לפני מרח"ן נגלו תעלומות סתרי כל חדרי הספרה התלמודית, עיניו שוטטו כיונים על אפיקי מים על ספרי כל „השו"ת" מגאוני קמאי ובתראי, לבו ראה ספרים אשר גם היותר גדול בבקיות כהגאון הכביר מהרי"ש „לא ראה

(א) דברי החכם נהר"ם גידונאן ורס"י פין צנכתצס אליו.

(ב) כהגאון נהר"ש כתחזן טענה וחסב כי שני הגאונים נהר"ל רופא ונהר"ל רופא הסונים זה וזה צטווי נקוס וצטווי זונן — הרצטון סיס חצ"ד בלצוב ונפטר צצנת רס"ג וססני חצ"ד צוויין וסי עוד צצנת סל"ג — איס אחד סיו (ע"י הסערה ח' עלה ל"ח ע"ח).

(ג) דברי החכם נהר"ק אופ כסייס ונטסוקן צנכתצו אליו.

אותם מימיו" ח), ידיו חטטו כתרנגולת באשפה בפנקסים ישנים בלויי סחבות וחובקי אשפתות אשר כל יקר ראתה בהם עינו החודרת ותהפשהו מטממונים, ובכח הסגולות האלה המכשירות את העוסק בחקירות תולדיות להעלותו למדרגה היותר גבוהה ירד מרחץ לקצבי דברים אשר לא ידעום לפניו חכמים אחרים ויעש לו בהם שם חוקר נפלא דגול מרובה ויצאו לו מוניטון בעולם הספרה לנס ולמופת לכל עיני בני. אך עלה עלה הכוכב החדש הזה על אופק ספרתנו והנה עצמו מחול ההולכים והמתחממים לאורו וידרשו אליו גם חכמים אנשי שם מארץ אשכנז, ערש החכמות והמדעים, ויביאו לפניו כל דב- קשה להם בחקרי התולדות לרבני ישראל וגאוניו ויחלו אל מוצא פיו כאל מלקוש. "הבל צריכין למרי דחיי" (3). אין לך גדול ב"קורות היהודים" כהפרופ. גרץ, ואין לך עוסק בחכמה זו כהפרופ. דוד קויפ- מאן, וגם המה הפצו קרבתו ויבקשו תורה מדעית מפיו. בין המן החכמים אשר באו את מרחץ בכרית מרוץ-מכתבים והראו לו עוז וידידות נאמנה, יתנוסס ביחוד החכם קויפמאן אשר הריץ אליו דברי שלום מדי פעם בפעם והראה לו אותות חבה מאד נעלה ותדבק נפשו בו כאוהב דבק מאה ונפלאות אליו אהבתו כאהבת דוד ליהונתן. החכם הזה ראוי הוא להזכר לשם ולברכה על עשותו אתו אך טוב ולא המיש חסדו ואמתו ממנו עד יומו האחרון. הרבה הרבה עשה רד"ק למענו והרבה הרבה עשה גם למעננו, למען יצא לאור ספרו "כלילת יופי" אשר מידו קרנים לנו להאיר נתיב בדרכי קורות עמנו וגאינו ועמו מקור "חיים" להשקות לרויה מנחל עדניו את נפשנו הצמאה לזכרונות קדומים. כמה פעמים היה בדעת מרחץ לחוק על ספר את חקירותיו התולדיות ולגלותן לעיני השמש אבל בכל פעם נסוג אחר ממזמות זו חשב מחסרון כסף ומיראתו כי לא יושב לו

ח) כדנבי עלמנו נהסכמתו על הספר "חורת חין" שחבר מסרחין (ע') נהסכמתו הנוכח ליעיל).

ב) דנבי הסכם מסרחין סיקולוב על מסרחין.

לעולם רוב ההוצאות הדרושות לההדפסה*) אך בראותו כי הח' רד"ק הטוב והמטיב לא ינוה ולא ישקוט, יאמץ לבבו השכם ואמץ א), יעמוד לימינו וימליץ טוב בעדו אצל חברות "כ"ח" בפאריס ובווין וחברת צונץ בברלין — אשר אמנם כלן תמכו בידו והיו לו לעזר, — התחזק מרח"ן ויבצע את מומתו הטובה ויוציאה מכה אל הפועל. "לולא החכם קויפמאן שהיה לי בעזרוי" — שמעתי מפי מרח"ן לא אחת ולא שתים — "מי יודע אם הייתי מוציא את הספר, כלילת יופי" לאור".

א) ונה נמרזו הדברים שכתב החכם קויפמאן לנהרח"ן צענין הזה: "למי כל חנודת חכמה קדמוניות, הכל לאדוני הרב וכו', יושר ונחם ששנחתי על תשובתך החכמה והנחממת שנחתי על הנשורה כי ברעתך להו"ל את ספרך "כלילת יופי" על רצני העיר לצנז וגדוליה, ועל חכמי קראקא וקדושים ועמה עורה חושה אל תתענה, ואל תדאג אף רגע על הכסף הכדור הזה, כי למה לנו החברות בפאריס וברלין, אם לא להוליא ספרים יקרים ונטעונים כאשר תעשה אתה, וע"כ נלפתי לפיתי לקראת נוכחך הנה אשר נוננו גרסה נפשי לשמוע נתי תחיל לנצל את הנזמך הטורה והיקרה וכו'. איככה אחל לפיך את השעמה אשר נהת לנצני בקראי דלמות הגרסה המלאה לה חנוי חמרות ד' טהורות, תפיתי זה צונשכות כסף, ועכ כל עלה ועלה צרכתי צרכת הכהנין וכו', ויהי בקראי שנים או שלשה נועלי חונד האלה התפרלה ונצני שלשבת תפילתי ותפילתי שגזבה צהרה לראות פרי עטך יולא לאור כליל בהדרו, ואל תשיבני ריקס אם אשנה ואשלב ואומר: ינחר כל אדוני ימיסה נעשהו ואל יתנהנה עוד ויו"ל עולם קשרו היקר, כלילת יופי" וכו', התגבר כארי לנצל את נזמך, ואין לך דבר שיעמד בפני פקוח נפש, וכי יש פקוח נפש גדול וזה, להליל נפשות קדמוניות וכו', ונני כנויך נורה להגיד ליעקב את קורות חכמוי, דור דור ודורסיו, דור דור ונכהיגיו, והיה כאשר אשנע נפיקך כי קצבת אל הנלכה סי', יום טוב ושמחה יהיה לי היום הזה וכו'".

*) בהוציאו לאור את "ספר הראבי"ה" לא נקפו לבו כ"כ מפני כי הוא ספר הלכתי, חובר מאחד הפוסקים הראשונים והוא דבר שוה, יקר וקדוש לכל נפש ישראל.

כחות מניעים יוציאו חוצה את החלק האשי הצפון בקרב האבן או הברזל, הטמור ונעלם מעיני כל חי, וכחות מניעים הוציאו מקרב מרחץ חוצה חלק מדעי נכבד, חלק אלהי ממעל, הנסתר מננד עינינו בחדרי משכיות לבבו פנימה. החכמים גרץ וסוקולוב בבקשם ממנו לשמוע מפיו חות דעתו ע"ד „ועדי ארבע ארצות בפולין“ הניעו את רוחו להוציא ממסגר נפשו אוצר רעיונות נעלים ודברים נשגבים במקצוע הזה, מקצוע גדול רב הערך לקורות ישראל ורבניו, ולקורות תקנותיהם ופעולותיהם הפנימיות והחיצוניות, אשר בערפל חתולתן והן עוד כשדה לא עבד בו, לא חלו בהן ידים חרוצות לפתח ולשדר אדמתן כמשפט. הדברים הנשגבים האלה הם המכתבים היקרים שהשיב להם על שאלותיהם בפנה זו, „מכתבי בקורת“ ש"ל ב"אוצר הספרות" שנה רביעית וגם במחברת מיוחדת בשנת תרנ"ב. אם כי המחברת הזאת קטנה היא מאד בכמותה לעומת ספרו הגדול „כלילת יופי“ כננס לגבי ענק, לא תפול היא ממנו באיכותה ויהולל בשערים ערכה והיא מועט המחזיק את המרובה ביחוסה לדברי ימי עמנו החמרים והרוחנים גם יחד. בראשונה ישא בה מדברותיו ע"ד שתי תקנות רבות הערך שאזנו ותקנו הועדים במאה הרביעית לאלף הזה למנות ימינו, הראשונה בשנת שלו"ה כי אסור לישראל לשכור בתי מכם, מלאכת מטבעות, ומכרו מלח ואבנים, (6) והשנית בשנת שס"ו כי המתנה הנקראת

(6) סנת דבר התקנה הזאת צלרוף עוד תקנות נכבדות אחרות שנעשו פה קראקא בשנות המאה הרביעית — שנעתקו ע"י ויפסקי העדה ונדפסו צנחנתי „קדמוניות“ — כמו למשל שכל ישראל איס או אסא יוריד את עדין ועליו ואסור לו להיות סרקור אלל הנוגרים ולהניח ונסרת נכרי לישן צציתו של יודי וכו' וכו' היחה לונען לסקך חונת צני הסמוין אשר גדלה אז על אחנני/ צקנחתם את רוב עשרם ותפארת גדלם לאמר: „כי היהודים שולטים ומושלים עליהם ואומזים צם כונלכים ושרים“ — דברי הגאון צעל הצ"ח צתסוצותיו קי" ק"ח — ולמען להסיר ונהס כל תלויה וכל דבר פשע אשר שוכייהם חרשו רע ויחחרו צכל אונלעים רעים לקמיט עליהם שואה ועלילות צרשע (ע' הערתי ל"קדמוניות" נד 66).

„שפילקאווי“ אשר מנהיגי ד' ארצות הבטיחו לתת להמלך תנתן תמיד ע"ט להחזיר מאוצר הקהל שבעיר קראקא „למטבת כלל היהודים הדרים במדינות פולין קטן, פולין גדול, פאדאליע ואוקריינא“. אחרי כי ידבר מרח"ן נכבדות על אדות התקנות האלה המרחיבות דעת קורות עמנו ונותנות הומר נכבד לידי חוקריהן וסופריהן, יחקור וידרוש אחרי התחלת זמן הועדים וראשי מיסדיהם ויוכיח כי בעוד אשר לדעת גרץ החלו הועדים במאה הרביעית בשנות ש"ל — ש"ן במלוך עליהם המלך סטיפאן באטורי אשר לבו היה טוב לישראל ור"ם יפה בעל „הלבושים“ שהיה בשנים ההן רב בארצות פולין הוא הכינם וגם יסדם, הוא ולא אחר, הנה לדעתו — דעת מרח"ן — נוסדו הועדים עוד במאה השלישית בשנות רס"ז — ש"ז בימי ר' יעקב פולאק בעל „החלוקים“ — שהיה רבו של הגאון מויה שכנא מלובלין רבו וחותרנו של רבנו הרמ"א ז"ל שהיה רבו של מהר"ם יפה בעל „הלבושים“ — עוד שלשה דורות קודמים לפני הגאון מהר"ם יפה בעל „הלבושים“ בעת אשר ישב המלך זיגמונד הראשון על כסא ממלכתו בפולין, אשר מלך לצדק וישור למשפט, ואשר גם הוא משך להם חסד והרבה עוד להיטיב עמהם יותר מכל המלכים שמלכו לפניו ויתן להם חקים צדיקים וזכיות רבות בכל ענפי המסחר ובכל פנות שהיו פונים, והימים היו להם ימי תקופה חדשה, ימים טובים לישראל בכל מרחבי ארצות פולין ובכל מקצעות הייו, חיי גוף וחיי נפש. כדברי חפץ אלה נבעו ב"מכתבי בקורת" עוד מצפונים נכבדים רבים אשר יביאו תועלת רבה לקדמוניות ישרון והיו ספונים וטמונים מאתנו עד כי בא מרח"ן ויפענח תעלומות ויגלה עמוקות מני השך. כמוציר ממרום שלתחו אלהים לפנינו למחיה, להתיות לנו החומר הרב הצפון בחיק ספרי העדה שהיו מונחים פה בקרן זויות כאבן שאין לה הופכין מאין דורש ומאין מבקש לסגולותיהם זה שנים עשיריות רבות. גלמים ראו עיני מרח"ן, גלמי הפנקסים העתיקים, החומר היולי לתולדות עמנו וחכמיו, ויתן להחומר המוכן את הצורה הנדרשת, צורה מתארה בשרד היופי ובמחוגת צייר נפלא, צורה נחמדה למראה ותאוה לעינים.

המחברת הזאת היתה רק כמו „הקדמה“ או „מבוא“ כמו נשף מים מים המון החקירות היקרות שהיו את נפש מרחץ לחוק על ספר ע"ד קורות „ועדי ד' ארצות בפולין“ ע"ד תקנותיהם ומתקניהן, תכונותיהם ומפעליהם, נטית רוחם והלך נפשם, הכל כאשר לכל, אבל המחלה העזה והמסוכנת, מחלת הסרטן אשר דבקה בו באחרית ימיו והארוכה כשנתים ימים עד כי לרגלה כרע נפל שדוד לפני בכור מות, המחלה הקשה והמטמושכה הזאת היתה בעוכריו — גם בעוכרינו — ולא נתנתו הפיק זממו לעבוד הלאה בעבודה הספרתית הכבדה הזאת, הדורשת חפוש וחקירה למכביר, יגיעת בשר ורוח יתרה, וחבל על אבדן המשמון היקר במקצוע הנכבד הזה, אשר עלמה הרת חשכה גדולה עוד תשכון על עניניו הפרטים, על כל ועד וועד ומנהיגיו, על כל תקנה ותקנה ומתקנה, מיום הוסדם ועד יום בטולם — בשנת תקכ"ב — לערך מאתים וחמשים שנה לימי צבאם עלי הארץ, והם דורשים חוקרים מצוינים כמרחץ ואינם, ומי יודע מתי יקום איש כמהו אשר מנוגה נגדו יעברו עביהם וזרחת לנו שמשו כאור מרחץ.

במשך ימי הליו, אשר מת בו, אם כי הוכח במכאובים על משכבו בכ"ז לא פסק פומיה מגירסא וישיב לכל שואליו דבר, דבר תורה זו הלכה, ודבר חכמה זו חקירה תולדתית, בדעת צלולה וברוח מיושבת, דבר דבר לאשורו, ולא חשך עמל מנפשו ויכתוב ויסדר לפרקים, כאשר אך הונח לו מעט מכאבו, את החלק השני לספרו „כלילת יופי“ אשר לא זכה לראותו נדפס כלו וי"ל אחרי מותו בשבועות האחרונים האלה (6). כחלקו הראשון כן גם החלק השני יכול תולדות גדולי עמנו אשר בהם ישראל יתפאר ולכל בהם היי רוח כל מוקיר חכמת ספרתנו וחכמיה. כל תולדה ותולדה שבו קובעת ברכה לעצמה ושתגלה בנה הערות היושבות על מלאת חקירות אשר רב טוב צפון

(6) יניס אחרים לפני נותו קרא הוא לפני נעל פיו את חילדות הגאון הנקרא ר' טעואל ר' חיים יסעיה'ס ואני כחנמן וקדחתין לחתינת הספר.

בהן לסופרי דה"י בעמנו אשר ישתו בצמא את דבריהן ויסמכו עליהם כעל מעין לא אכזב. כחופר תעלת הברכה כל אשר יוסיף לחפור בה כן יוסיף למצוא ברכת מים, כן הקורא בספר כל אשר ירבה קרוא בו כן ירבה למצוא דברי חפץ, פעם לתולדות חכמינו ופעם לקורות כל עמנו, פעם על אדות התכונות שקננו בקרב רבנינו ופעולותיהם שעשו לטובת כלל האומה, ופעם על אדות חכמת הקבלה והתפשטותה ברוב תפוצות ישראל בכלל ובארצות פולין בפרט (ב) עד כי לא ידע לאיזה מהם יתן היתרון, אם לתולדות ואם להערות, אם לתולדות רבנו בעל "מגיני שלמה ולהערות הנלוות אליהן או לתולדות רבנו הנקרא רבי ר' העשיל ולהערות אשר בצדיהן, אם לתולדות הגאון בעל "דמשק אליעזר" או לתולדות הגאון המקובל ר' יעקב טעמירלש מווינא מחבר "ספרא דצניעותא דיעקב" (ג) אם אמרתי אעביר כל טוב הספר על פניך, קורא יקר, אספרה אחד לאחד מכל הענינים הנכבדים שנקבצו באו בו, יעלו על זכרוני דברי לעסינג על קלופשטוק: "ווער ווירד ניכט איינען קלופשטוק לאבען, דאך ווירד איהן יעדער לעזען? ניין! וויר וואללען וועניגער ערהאבען, אונד פלייסיגער געלעזען זיין". מי לא יהלל דברי מרח"ן, דברי תבונה, אבל האם יקראם מעל הספר כל איש? אפונה! יותר טוב כי נרבה מספר קוראיהם, מאשר נמלא פינו תהלותיהם. פרי תבואת הספר החדש הזה — שי"ל כאמור בימים האלה — הוא לתמיכת אשתו האלמנה ושש בנותיו האמללות המבקשות בו עזרה בצרתם, ובכן התעוררו נא אתם המתנדבים בעם ועמדו לימינן איש איש כפי מסת ידכם; הבה ונשתדלה לחלקו בקוראים ולהפיצו בנדיבים לעשות בזה את החסד האחרון למרח"ן אשר הקריב חלבו ודמו על מזבח ספרתנו ולא השאיר אחריו כלום

(ב) "אשר דבריו על התפשטות הקבלה הם כיסוד נוסד" — דברי החכם פרופ. קויפנאחן.

(ג) תולדות הגאונים ספרא דצניעותא דיעקב ונעל עזרת הגרסוני באו לנו ע"י השאלות הנכבדות שהליע ס' פרופ. קויפנאחן לפני נרח"ן על אדות דברי יוני הגאונים ה"ל ופעולותיהם הספרותיות.

לבנותיו העניות כי אם עזבונות רוחנים אשר לא ימלאו בטן עני כי תרעב לדגן הארץ ולא לדגן השמים.

מקרים קטנים יקרו ויאתיו לפעמים עלו תבל אשר ברבות הימים היה יהוה לרבי העלילה, לפועלי גדולות ולמהוללי נפלאות. מקרה "קדוש החודש" לרמב"ם שבא לידי מהרח"ז סלוניסקי מבלי משים ויקרא בו העיר ויעורר את רוחו להכמת התכונה וההגדרה והיה לתוכן גדול ולמהגדרם נפלא, ומקרה "צמח דוד" לר"ד גאנו שאנה לידי מהרח"ן מבלי דעת וישים בו את עינו, הניע את לבבו לקורות הדורות והיה לחכם גדול ולחוקר נפלא בפנה זו. קנאת איש מרעהו תרבה חכמה ותגלה נצורות בכל ענפי המדע ובכל דבר נכבד תחת השמש, והקנאה הזאת הנשועה בלב כל האדם, בזה מעט ובוזה הרבה, הקנאה הטהורה הזאת המשובחת בפי הז"ל, קנאת סופרים, קנאת כבוד, עזרה הרבה להכמת מהרח"ן, הפליאה עצה ותגדיל לו תושיה, ותלוה אותו על דרכיו מימי עלומיו ועד ימי זקוניו. בימי עלומיו עזרה הרבה להתפתחות כחותיו ויתעודד וילמוד בחריצות נפלאה ותשוקה עצומה למען ינהל כבוד "בחור" בשמעו מפי אחיו מוסר כלימתו כי מקומו יכירנו עוד בין ה"נערים" ולא בין "הבחורים" ולא גדל מאומה בתורה אם כי גדל כבר בשנים, בשנות החמש עשרה; ובימי זקוניו עזרה הרבה לחבור ספריו ויתעורר ויטהר ויערכם ויסדרם ויביאם בדפוס בשמעו אומרים עליו כי "לא כל המתנוצץ הוא זהב" ואך דמיון שוא יוליכנו שולל להשוב ממנו כי גדול כחו בחקירות תולדותיות אחרי כי בהגיעו כבר לשנות זקנה לא הגיע עוד למדרגת כבוד "מחבר", מדרגה אשר גם תלמידו מהרי"ם צינו — הצעיר ממנו לשנים כבירות — כבר הגיע אליה בחברו הספר "עיר הצדק" עוד בשנת תרל"ד על תולדות רבני קראקא וראשי ישיבותיה, והדבר יתן מקום לבעל הדין לחלוק ולאמר כי יפה כח התלמיד מכה הרב (ב). אמנם קנאת כבודו עברה לפעמים גם את הגבול וירדק גם עם אוהביו

(ב) למסר ולהקיס נ"ע ש"ה, יניחת ספריו מכח אל הפועל, ונחשנה אל ה"נע"ה, נחמנו לנו חני וידיד שנינו ה' א. פויסקי, מ"ס צעירנו, לשון ערוונים ואמרנו לו כדברים ה"ל.

הנאמנים אנשי מטיביו ומתי סודו כחוט השערה (א), אם לא נהגו בו — לדעתו — כבוד כשורה, והיא שהביאה לנו בספריו גם דברים פורטים וצדדים במקומות אחרים, אבל לא העשיר משה אלא מפסילתן של הלוחות ואלמלא השאור שבעיסת מרח"ן נתעפשה העיסה ולא נתחמצה לעולם. הוא היה אומר: „כמה טפסאי אינשי דקיימי מקמי ס"ת ולא קיימי מקמי גברא רבה". — „המשבילים", יאמר החכם צווייפל ז"ל, הם בני אברהם ומה שאירע לו אירע להם, שאב לא היה לו ורב לא למרו אלא שעשה לו הקב"ה בשני דדו אשה וכשני כדים של מים וכליותיו יעצוהו והנהוהו הדרך (השוב" 3). אחד המשבילים האלה הגדלים מאליהם לתורה ולחכמה בלי כל עזר ובלי כל מורה דרך היה הרב מהרח"ן. בהגיעו קרוב לשנות השלש עשרה לא היה לו עוד לא אב ולא רב, לא אומן ולא מורה, ובשקרו על למודיו בשקידה עזה ונפלאה הוליכוהו התורה והחכמה בדרך הטוב, שביל הזהב. הרב מהרח"ן אהב את ההשכלה הצרופה אהבה עזה, אהבה בלי מצרים, וקרא ושנה הרבה ספרים גם בספרתנו והדרשה לכל מקצעותיה ויחבב את ההשכלה על תלמידיו וישפוך מרוחו עליהם ביהוד לתולדות עמנו וחכמיו ומאשריו. תלמידים אשר לא טעמו מעולם טעם המדע ולא ראו מימיהם מאורות החכמה, בהקשיבם לקה טפיו וביצקם מים על ידיו נפקחו

(א) אין לך אהב כאמון למהרח"ן כפרופ. ד"ר קויפנאך, אשר דבק בפסו בו לאהבה אותו אהבה נאמנה וטהורה ולא הניח מסדו ואונתו ענינו עד יומנו האחרון ויסעדנו על ערש דוי ויסנכסו באשישות — בשלחו לו כסף לסעד את לבו ציין — וככ"ז נפשו — של מהרח"ן — ירעה לו על אהבתו החכם קויפנאך על כי באזכירו את שמו בספר „משפחות ק"ק פראג" הזכירו רק בתואר הכבוד „הר"ר" ותו לא נידי (ע' 3, כלילת יופי" ח"ב קל"ה ע"א בהערס), והוא לא ידע כי כן דרך חכמי אשכנז באשכח על שפתיהם גם עס היותר גדול ומכס צעמנו לבנתי „הכניר תוארי כבוד לא לעזר ולא להועיל" (דברי הח' קויפנאך אשר הלטק צונכתו לפניו ולפני כותב הדברים האלה).

(3) ראה תולדות החכם לווייפעל, בהמגיד" שנת השלשים ושתיים

עיניהם לראות אורה כי טוב, ובראותם את נתיבותיו ואת מרוץ מכתביו התעורר גם בלבם החפץ לחקירות קדמוניות ותנוה עליהם הרוח, רוח רעת ויראת ד'. תלמידיו היו ירדיו אשר התהלך אתם כרע וכאח. בלכתו לבית הקברות לתור אחרי ציוני מצבות גדולי ישראל, אשר מנוחתם כבוד בעירנו, הלך בחברתם ויאחזו גם הם איש איש את בידם — כמו החכמים צינו הנ"ל ומו"ה אברהם שטיל — ויהפרו בה עמו יהרו במעבה האדמה למצוא כתובות עתיקות ולגלות עמוקות מני קדם. לפני מרחץ לא נכר ארוק לפני נאור וידע להוקיר גם ערך חכמת החוקרים החפשים בדעות. בעברו דרך ערי אשכנז בשנת תרל"ד השקה נפשו וגרסה לתאוה לראות את צונץ, כרמולי, בריל, קירכהיים וכו' פנים אל פנים ולדבר אתם פה אל פה, אם כי היה רחוק מהם במחשבותיו ובהשקפותיו כרחוק מזרח ממערב. בשמעו רוגנים עליו (b) על כי יושיט יד לחכמינו שבמערב ויחליף אתם מכתבים, מכתבי שלום ואהבה, אמר "בשאתרחק אתרחק יותר מדברי הרוגנים, המשמרים הכלי שוא מאשר אתרחק מהחכמים המיפים ומשכללים את היכל תולדות עמנו לתפארתו ולגאוננו לעיני כל העמים." "מעולם לא ראתה חמה פגימתה של הלבנה". החמה בהשפיעה מאורה על הלבנה לא תראה בה כל פגימה, פגימת מקבלת ההשפעה, ומרחץ בהשפיעו מחכמתו על זולהו לא הביט און ולא ראה עמל, ומבלי ספור מצערי אנוש וחוקר הרבה אחרי יצרי לבבו, אם הוא — מקבל ההשפעה — מחזיק בנושנות או בחדשות, ומבלי בקש השבונות רבים כמה צעדים יצעור ההולך קרימה הלאה כהגביל שנבלו לנו הראשונים, העניק לו משוב חכמתו בנפש חפצה ובאהבה רבה באמרו, כי החכמה לא תדע הברל והתועלת הכללית אשר תצטח ממנה לא תדע פרטים לשים פרות בין איש לאיש והכל שוים לפנייה לטובה. הוא שם לו רק את החכמה לקו ולא את נושאה, רק את התועלת למשקולת ולא את מביאה.

(b) בין הסכתנים למרחץ נמלאים נכתנים שהפירו גם "לונדונו ומופלגיו" במרחץ ויעתירו עליו דבריהם סיגסוך ידיו גם — עשו אזנכס כחפרכסת — מנרץ !! —

„אשרי מי שזקנתו לא ביישה ילדותו“. הזכרון וההתמדה, שני מלאכי מרום, שלוו את מרחץ בילדותו על דרכי למודי, אחד מימינו ואחד משמאלו, דבקו בו זמנית בזקנתו ולא עזבוהו עד ימיו האחרונים. כבוד סיד שאינו מאבד טפה בן כל מה שקרא או ראה פעם אחת נשאר בלבו שמור כמו הרות בצפון שמיר, כמו המלאך הממונה על השכחה שכה לספרו על פיו ובא בעצמו לירי שכחה. אמרו עליו על הדרשן הנפלא ד"ר ילינק בוין: „מדרש חי מדבר“, וכוה נוכל לאמר על מרחץ: „תולדה היה מדברת“. מרחץ היה יכול לספר מקורות עברו תקופות שלמות בפרטיות ובסדר, רצופות ותכופות וא"ז, והזכרונות הקדומים התמלטו מפיו ככירודי אש ויתיצבו לנגדנו כמו חי' כמו נקרו ויאתיו לפנינו בזמננו ובעינינו ראינום ובאזנינו שמענום. בן הצטין מרחץ בכח ההתמדה וכל מי שלא ראה את התמדתו בתורה ובחקירה לא ראה התמדה מעולם. הוא היה יכול לשבת על מקומו כל היום או כל הלילה — לנר העששית — כפשוטו וכמשמעו וללמוד ולחקור ולכתוב מבלי הביא כל טעם אוכל או משקה אל פיו. בכח זכרוננו ראינו בו מעין כח מהר"ץ ובכח התמדתו מעין כח מהרש"ק, שני כחות נשגבים מעין שני הגאונים הנאהבים, אשר נתנו מהורם עליו וינטלוהו וינשאוהו עד יום מותם. ד' חננו גם בלשון למודים וימהר לדבר ולכתוב בשפה קלה ומובנת אשר ירוץ בה כל קורא ולפעמים גם בדברי עקוץ וחרוד לבדה לב השומע. „רוב בנים הולכים אחרי אחי האם“. בתור „בעל לשון“ ראינו אותו הולך בעקבות דודו ר' ישמעאל יואל רוזנבלאט ובתור „מורה הנראה“ — אחרי דודו ר' יצחק הירש למליר, אחרי שני אחי אמו, אחרי הראשון שהתנוסס בעירנו לשם בתור „סופר הקהל“ ואחרי השני שכהן בה פאר בתור „דיין“. מכנה גוו היה חזק כצור וחסון כאלונים, גובה קומתו דמה לתמר ובאישון בת עינו נשקף מזנו הטוב. רוח אומץ פעם בקרבו ויהי לבו כלב הארי עשוי לבלי חת מפני כל שטן ומפריע ומפני כל אויב ומתנקם וישחק לכל רוח רעה שנשכה בו וישא תמיד את ראשו השמימה ויביט על שונאיו כעל זוחלי עפר הרומשים על הארץ ומלחכים את בהונות רגליו. לא היתה תלאה או מתלה אשר שגכה מרוחו העזה. ירחים אחדים לפני מותו והוא כבר היה חולה,

בהיותו ממלא מקום אב"ד — בעת שלא היה פה הרה"ג כמו"ה חיים אריה ליבוש הלוי הורוויץ נ"י ממלא מקום אב"ד בעירנו — דרש בבית"כ הישן בכח נמרץ דרשה נכבדה לכבוד יום — 18 אויגוסט — הולדת מלבנו הקיסר ר"ה. הכבוד לעמוד במקום אשר עמדו עליו גאוני ארץ מאורי הגולה מאז ומקדם ולדרוש לפני מקהלות עם במעמד הראשים נשיאי העדה ובמעמד הרבנים בד"צ דפה העמידו על הגליו ויתן לו עוז ותעצומות וידרוש מעל הבימה בקול הוצב להבות אש כאיש אשר כח במתניו, כאלו לא ידע כל חולי וכל מדוה. — כל עוד היתה בו נשמתו לא הדל מהגות בהקירות לקורות עמנו וגדוליו ומהפיצן החוצה לתועלת הכמת ישראל וספרתו. בנשות יומו לערוב בעמרו בעברי פי פחת עת גבר עליו מאד הליו ולא היה יכול למשך עוד בעצמו בעט סופר לא ידעה רוחו השקט ולא נתן דמי להגיוני הספרתים ויקרא לפני את תולדות הגאון הנקרא ר' שמואל ר' חיים ישעיה"ם ואני כתבתין על ספר, ויהי הדבר לנס איך עד ימיו האחרונים לא נס לחו ולא עזבו כחו ויקראן מעל פיו, דבר דבור על אפניו, במשטר סדר נכון, כמו מעל ספר פתוח. בכרכת ישרים תרום קרת".

וברכות תורת מרחץ וחכמתו רמה קריתנו ותרומם קרן עדתנו בכבוד. יום יום באו אליו גם מטרחקים מכתבים שונים, זה מצפון וזה ממערב, זה מירבתי רוסיה וזה מאפסי פרוסיה, זה בשאלה דתית וזה בשאלה תולדתית. כל החם שעבר דרך עירנו סר אליה וראשית דרכו ומשום הפצו היו לבקר את מהרה"ן ולרוות רשן מנחל עדניו. החכם החוקר הנכבד ר'ר בראן ממלא מקום הפרופ' גרץ בבית המדרש לרבנים בברסלא. בהיותו פה לפני שנים אחדות ובבקר את מהרה"ן וברברו עמו אמר עליו, כי בין כל הדברים העתיקים שחפש וראה פה מצא במרה"ן את הדבר היותר עתיק (אנטיק) אשר בעיר קראקא העתיקה.

חקירות מהרה"ן ודבריו האחרונים היו תולדות הגאון ר' שמואל ר' חיים ישעיה"ם ובדברי ר' "חיים" ישעיה"ם יצאה נשמתו נשמת ר' "חיים" נתן ויגוע ויאסף אל עמיו בר"ה כסליו (א) בעצם

(א) אם כי ר"ח היה צ"ז עוררו עליו לצכי ולנאספד, צדימו שני בני אחיו הגדול — בני הגאון נו"ה נאס יעקב דעמנילר — ה"ם הרה"ח נו"ה יקותיאל זלמן וסרה"ג כנו"ה פנחס דעמנילר כ"י דיין צעירנו, ולפני ציה"כ היטן הרב הגאון כנו"ה חיים אליה לינוס הלוי איש סורוויץ כ"י מונלא נקום אביד צעירנו אשר תאר לפנינו את ערך הנונוס צטרד נאמן צחור, "רצ" גדול צחורה צס"ס וצפוסקיס וצחור "חכס" דורס קדמוניות וידיס על נס את גדול לרקמו ויראחו, ויספר לנו דבר יקר ונפלא נאד, כי הוא יודע נאננה, כי הרב הנונוס אם כי חי חיי עוני צכ"ז פזר נתן כעס יר

היום שמת בו נושא התולדות הנ"ל שהבר נושא התולדות האלה ימים אחדים בטרם גוע ואיננו. לשוא עמלו הרופאים לגנות ממנו מזורו טמהלת הסרטן אשר דבקה בו כשנתיים ימים וינתחו בבשרו שתי פעמים; לשוא בקשו עליו רחמים ירדיו ומכבדיו מקרוב ומרחוק כי יקום עוד מחליו ויהי ויחיה עוד דברים נכבדים מערמות עפר; קוינו לטוב ותבא רעה, לעת מרפא והנה בעתה! ד' אמר לו ע"ד (ילא ער בכלל) פה תבוא וכן ע"ג — פחות ירחים אחדים — שנים שבקית "חיים" לכל הי! — ימים אחדים לפני מותו נתן לידי את כל האגרות וכתבי הרשומות שהיו מונחים במלתחתו (א) בדברים האלה: אתי שמורים סכתבים רבים וכתבי המון רשומות ממקומות הספרים שראיתי בס תועלת לחקירות קדמוניות ושמתים זכרון בספר, ואחרי כי אין לי בן יורש אותם אחרי ואני מה אני ומה כחי כי איהל לקום עוד מחליו ולהפוך בס ולהוציא מהם כלי כאשר קותה נפשי, הואילה אתה לספתם על נחלתך, וכאשר הייתי אני לך לאב והכנסתי אותך בכריתו של אברהם בתור "סנדק" ואח"כ כשגדלת למדת תורה מפי ו"תלמידו של אדם נקרא בנו", בן תהיה אתה להם לאב ותכניסם תחת כנפיך למזכרת אהבה. ובתתי לך את המכתבים וכתבי הרשומות יתעוררו בי רגשי שמחה ועצב; רגשי שמחה בהביטי על ימים עברו ובהזכירי כי לא לתהו כחי כלותי ולא להבל שנותי בליתי; ורגשי עצב בשומי לנגד עיני את אשר עוד בלבי לכתוב ולהבר ועוד מעט והנני הולך בדרך כל הארץ ולא אוכל לבלות לכה"פ את אשר החלתי לחקור על דברי ימי חכמי התוס' וקורות ועדי ד' ארצות אשר בערפל התולס". בן ישמה לבנו על כי הסיע אבנים גדולות ויצבור הומר רב לבנין קורות ישראל וחכמיו, ותתעצב נפשנו על כי גוע ואיננו ולא יוכל

היותר ירא וחרד לדבר ד' נאות אחדות ר"כ פני תנאות חזוכי היקדים לתכלית היזה דבר טנקדוסה, לנען לסוס מעלור בעד חלול שבת, ויעיר את אזני השומעים, כי אונס יותר ומה טכדנטוסו והוקנטוסו גדול היה ערכו ותוס לבו, ומכל על דאדנין ולא משתכחין.

(א) זולת הספר "תורת ח"ן" חבור גדול הסולל שר"ת לדין ולהלכה שנתן לידי בן אחיו הרסי"ח עו"ה יקותיאל זלמן דענזילר כ"י מלאחי בן כתבי "מסרח"ן רק נעט נזעיר נואד נקודר וראוי לדפוס; רובס המה רק "רשויות" ונלאים עינים: "ע' בתשנות פלוני סי'... וע' בתשנות אלמוני סי'... ע' בתוספות... דך זה וע' בספר... גליון זה. הספרים הנזכרים בספרי "מסרח"ן כמו "נאורות נח"ן" "קריית מלך רב" לא נמלאו כלל והיו רק צכח ולא נפועל ונמות נזכרים ונת גס חבורס ודעיונס כספר "תולדות אגשי סס" להגאון ס"ר שהזכירו ולא ילא לעולם לאור.

עוד לצאת ולבוא לפני אוהבי קדמוניות והרבה "הרבה דיו נשאר
עוד בעטו". "הרבה מעות יש לי ואין לי שלחני להרצותי", והרבה
שאלות תולדותיות יש לנו ואין לנו פותר אותן. "ג' מאות הלכות
נשתכחו בימי אבלו של משה", ומי יודע כמה וכמה דברים תולדותיים
נשתכחו בימי אבלו של מהר"ן, כמה וכמה דברים יקרים יררו
עמו לקבר ויחד אתו על עפר נחת.

אלה הן תולדות האדם הגדול הזה, אחד היחידים השרידים
אשר ר' קורא בכל דור ודור. הנה כי כן היה מהר"ן מ"בורך
ספרים" ל"עורך חבורים" (א) אשר כל סופרי דה"י וחוקריהם למעין
ישיתום וישענו עליהם כעל מקור נאמן, כעל מעין לא אכזב (ב),
הנה כי כן על כרחם מכרחים גם האודים הישנים אשר נחלת
שנאתם הישנה אליו לא כבתה עוד בלבם להגיד האמת — אם
כי מרה להם כלענה וקשה עליהם כקורת בית הבר — ולנענע
בראשם כי הגדול מהר"ן עשה הפליא תושיה; הנה כי כן נרדם
ווישן שנת עולמים, המעורר ישנים והמקיץ נרדמים, אבל רוחו עוד
היה יחיה בקרב תלמידיו, עוד היה יחיה בלב מוקיריו ועוד היה
יחיה בתוך ספריו. הרים ימושו וגבעות תמוטינה וזכר מרח"ן לא
ימוש כל ימי השמים על הארץ!

(א) אחיו הזכור ר' נחמה יעקב היה נ"ר "דוכנא" ל"ראש צית דין"
בקראקא — שני צתי דין התנוססו אז בעירנו, בראש האחד עמד הגאון
כמו"ה אברהם כ"ה יעניר ובראש השני עמד הגאון כמו"ה נחמה יעקב הכ"ל —
ואחיו הלעזר ר' יצחק היה נ"ר "עוזר" — צנית הנקשר — ל"סוחר" וזכה
לשני שלמות, לתורה וגדולה במקום אחד (נעוצא כמוה פעמים בספרי סו"ת
כנו צב"ח "חסד לאברהם" וכו') ואחיו השלישי ר' יואל שהיה ילד קטן כנן
ארבע שנים צוות עליהם אביהם היה נ"ר "קטן" ל"גדול" בתורה ובחכמה והיה
יודע לטובות טובות וממלא שהי שנים נקיס קותנו הרב הגאון כמו"ה יששכר
צער וויינגוט אב"ד צטשטטכוז מחבר "פחמי סערים" על נס' צ"נ בלכתו
לונקעו לארץ אשכנז לדרוש שם צרופא"ס (להרה"ח יואל מוצא נכתב צ"סורון"
והגאון שי"ר ובחבורותיו והגאון כמו"ה יעקב עטלינגער ז"ל אב"ד צאלטנווא).
(ב) צנח"ע "כילייט" גליון 12 ס"ז כתב הסכם ד"ר יילינק על
ספרי נחמה"ן: "לוא כודעו לגרץ עבודותיו הספרותיות של דונצ'ינר כי אז
לכש ספרו "קורות היהודים" לורה אחרת צא"ה נקלעות סצ"ו.

הערה:

מכתבי הגאונים מהרש"ק ומהר"ן שהוכרתי בהמשך התולדה יבואו בין
כל המכתבים אשר הריצו למהר"ן חכמי עמנו וגאוניו — אשר אוציאם בקרוב
לאור במחברת מיוחדת.

11

B
899.